

Ενότητα 1η

(B 1, 1-3)

Διανοητική και ηθική αρετή. Ταιριάζει στη φύση μας η ηθική αρετή;

Προτεινόμενοι στόχοι

Να κατανοήσουν οι μαθητές

- τα είδη της αρετής,
- τη σχέση της ηθικής αρετής με την ανθρώπινη φύση,
- τον τρόπο γένεσης (και ανάπτυξης³) της ηθικής αρετής.

Επισημάνσεις

Ο συμπερασματικός σύνδεσμος «δή» επιβάλλει να συνδέσουμε με τα προηγούμενα, δηλαδή με το τέλος του Α' βιβλίου των *Ἠθικῶν Νικομαχείων* (1103 a 4-8), όπου ο Αριστοτέλης κατέληξε στη διάκριση της αρετής σε διανοητική και ηθική: *Διορίζεται δὲ καὶ ἡ ἀρετὴ κατὰ τὴν διαφορὰν ταύτην⁴ λέγομεν γὰρ αὐτῶν τὰς μὲν διανοητικὰς τὰς δὲ ἠθικὰς, σοφίαν μὲν καὶ σύνεσιν καὶ φρόνησιν διανοητικὰς, ἐλευθεριότητα δὲ καὶ σωφροσύνην ἠθικὰς⁵.*

Χρήσιμο είναι να επισημανθούν και να εξηγηθούν βασικοί όροι της αριστοτελικής φιλοσοφίας που συναντάμε στην ενότητα (*ἀρετὴ, γένεσις, αὐξήσις, ἐμπειρία, ἔθος, τέλος, φύσει*).

Μπορεί, επίσης, να γίνει μια πρώτη επισήμανση σχετικά με το ύφος και τη συλλογιστική του Αριστοτέλη⁶.

³ «τελειομένοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους»· για την ανάπτυξη γίνεται λόγος κυρίως στις επόμενες ενότητες.

⁴ Αναφέρεται στη διάκριση των μερών της ψυχής. Βλ. εισαγωγή σχολικού βιβλίου, σ. 153.

⁵ «Και τα είδη των αρετών χωρίζονται σύμφωνα μ' αυτή την διαφορά. Γιατί άλλες απ' αυτές ονομάζουμε διανοητικές και άλλες ηθικές αρετές. Έτσι τη σοφία, τη σύνεση, τη φρόνηση ονομάζουμε διανοητικές, και την ελευθεριότητα (γενναιοδωρία) και σωφροσύνη, ηθικές». (Μετάφραση: Β. Μοσκόβης).

⁶ Βλ. ερωτήσεις γενικής συνολικής θεώρησης (*Ἠθικῶν Νικομαχείων και Πολιτικῶν*) αρ. 6, 7 και Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 30.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Ο Αριστοτέλης συνεχίζοντας την εξέταση των προβλημάτων της ηθικής στο Β' βιβλίο των *Ἠθικῶν Νικομαχείων* παίρνει ως δεδομένο το πόρισμα στο οποίο κατέληξε στο τέλος του Α' βιβλίου. Έχοντας υπόψη σας και την εισαγωγή του βιβλίου σας⁷, να εντοπίσετε στο κείμενο τι απασχόλησε τη σκέψη του μέχρι τώρα και σε ποιο συμπέρασμα έχει καταλήξει.
2. Ποια είδη της αρετής διακρίνει ο Αριστοτέλης, σε ποιο μέρος της ψυχής ανήκει κάθε είδος και από ποιους παράγοντες εξαρτάται η ανάπτυξη καθενός; Βλ. και εισαγωγή σχολικού βιβλίου, σσ. 152-153.
3. Ποια σχέση έχουν με τις ηθικές αρετές *ἡ φύσις και τὸ ἔθος*; Να δώσετε το εννοιολογικό περιεχόμενο των όρων.
4. Α. Ποιες από τις παρακάτω προτάσεις αποδίδουν σωστά το περιεχόμενο της ενότητας και ποιες όχι; Να τις χαρακτηρίσετε ανάλογα βάζοντας ένα σταυρό στην αντίστοιχη στήλη.

	Σωστό	Λάθος
α) Η αρετή διακρίνεται σε διανοητική και ηθική.	☐	☐
β) Οι διανοητικές αρετές δεν εξαρτώνται από τη διδασκαλία.	☐	☐
γ) Οι ηθικές αρετές προέρχονται από τη φύση.	☐	☐
δ) Οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα εθισμού.	☐	☐
ε) Οι φυσικές ιδιότητες αλλάζουν με τον εθισμό.	☐	☐
στ) Έχουμε από τη φύση την προδιάθεση να δεχτούμε τις ηθικές αρετές.	☐	☐
ζ) Οι διανοητικές αρετές χρειάζονται χρόνο και εμπειρία για να αναπτυχθούν.	☐	☐

- Β. Να γράψετε δίπλα σε δύο προτάσεις που χαρακτηρίσατε σωστές το αντίστοιχο αρχαίο χωρίο από την ενότητα και να αναλύσετε μία από αυτές με λίγα λόγια.

⁷ Στόχος της ερώτησης είναι η σύνδεση του κειμένου με ό,τι απασχόλησε τον Αριστοτέλη στο Α' βιβλίο, όπως φαίνεται από την εισαγωγή: η διερεύνηση της έννοιας της *εὐδαιμονίας*, η σύνδεσή της με την *ψυχή* και την *ἀρετή*, η έννοια της *ἀρετῆς* και τα είδη της.

5. Ποια παραδείγματα χρησιμοποιεί στο απόσπασμα ο Αριστοτέλης και με ποιο στόχο;
6. Να γράψετε μια μικρή παράγραφο σε δοκιμακό ύφος στην οποία να χρησιμοποιήσετε ως θεματική πρόταση τη βασική θέση του φιλοσόφου για την ηθική αρετή και να την στηρίξετε με τα επιχειρήματα που εκείνος χρησιμοποιεί διατυπωμένα με δικά σας λόγια. Να ενισχύσετε την επιχειρηματολογία με απλά, συγκεκριμένα παραδείγματα από την καθημερινή εμπειρία.
7. Ο Αριστοτέλης χαρακτηρίζεται πρακτικός νους που καταφεύγει συχνά στην πραγματικότητα για να τεκμηριώσει τις απόψεις του, τις οποίες παρουσιάζει σε απλό και λιτό ύφος. Ποια στοιχεία του αποσπάσματος θα μπορούσαν να επιβεβαιώσουν αυτές τις κρίσεις;
8. Να επισημάνετε στο κείμενο τις λέξεις που εκφράζουν όρους της αριστοτελικής φιλοσοφίας και να δώσετε το εννοιολογικό τους περιεχόμενο⁸.
9. Στην *Αντιγόνη* του Σοφοκλή η ομώνυμη ηρωίδα, στην προσπάθειά της να κεντρίσει τη φιλοτιμία της αδελφής της Ισμήνης και να πετύχει τη βοήθειά της στην ταφή του Πολυνείκη, κλείνει τον λόγο της ως εξής:

*οὕτως ἔχει σοι ταῦτα, καὶ δείξεις τάχα
εἴτ' εὐγενὴς πέφυκας, εἴτ' ἐσθλῶν κακῆ.*

(στ. 37-38)
- Η ηθική που προβάλλει στο απόσπασμα η κόρη του Οιδίποδα συμφωνεί με όσα υποστηρίζει ο Αριστοτέλης στο κείμενό σας⁹; Να δικαιολογήσετε την άποψή σας.
10. Ο Ξενοφώντας στο έργο του *Άγησίλαος*, όπου εγκωμιάζει τον ομώνυμο βασιλιά της Σπάρτης, αρχίζει και τελειώνει το προοίμιο του δοκιμίου του με τη λέξη *ἀρετή*. Στη συνέχεια, στην προσπάθειά του να δείξει την

⁸ *Γένεσις, αὔξεισις, ἔθος, φύσις, φύσει, ἀρετὴ διανοητικὴ, ἀρετὴ ἠθικὴ και τα παράγωγα του ρήματος τελειοῦμαι* (βλ. σχολικό βιβλίο, σ. 157). Ο στόχος της ερώτησης μπορεί να τίθεται σε κάθε ενότητα.

⁹ Ο Σοφοκλής ακολουθεί την αρχαϊκή αριστοκρατική αντίληψη για την αρετή. Για τον Όμηρο, τον Τυρταίο, τον Θέογνι και τον Πίνδαρο, *ἀρετὴ* μπορούν να έχουν μόνο οι ευγενείς, οι «ἀριστοί», ποτέ οι κοινοί άνθρωποι. Αντίθετη είναι η θέση του Αριστοτέλη.

αρετή του Αγησιλάου¹⁰, γράφει: *Οἶδα ὅτι τῆς Ἀγησιλάου ἀρετῆς τε καὶ δόξης οὐ ῥάδιον ἄξιον ἔπαινον γράψαι, ὅμως δ' ἐγχειρητέον. (...) Περὶ μὲν οὖν εὐγενείας αὐτοῦ τί ἂν τις μείζον καὶ κάλλιον εἰπεῖν ἔχοι ἢ ὅτι ἔτι καὶ νῦν τοῖς προγόνους ὀνομαζομένοις ἀπομνημονεύεται ὁπόστος ἀφ' Ἡρακλέους ἐγένετο, καὶ τούτοις οὐκ ἰδιώταις ἀλλ' ἐκ βασιλέων βασιλεῦσιν;*¹¹ (1, 1-3).

Να συγκρίνετε την άποψη που εκφράζει εδώ ο Ξενοφώντας με τη βασιική θέση του Αριστοτέλη στο κείμενό σας.

Λεξιλογικές - Σημασιολογικές ερωτήσεις

1. Να συνδέσετε τα ρήματα της στήλης Α με τις ετυμολογικά συγγενείς τους λέξεις που βρίσκονται στη στήλη Β. Δυο λέξεις της στήλης Β περισσεύουν.

A	B
περιγίγνομαι	άδεια ¹²
ἔχω	δοχείο
φέρομαι	αγενής
παρεκκλίνω	ευφυΐα
πέφυκα	ένδεια
δέχομαι	δίφρος
δέομαι	ενοχή
	κλίτος
	παράκληση

2. *παρεκκλίνω*: α) Τι σημαίνει το ρήμα; Ποια είναι τα συνθετικά του; β) Να συνθέσετε το απλό ρήμα με τις προθέσεις *έν, από, σύν, κατά* και να σχηματίσετε τα αντίστοιχα παρασύνθετα ουσιαστικά.

¹⁰ Ο Ξενοφώντας καταφεύγει πρώτα πρώτα στην ευγένεια του Αγησιλάου, δηλαδή στην καταγωγή του από αριστοκρατική γενιά.

¹¹ «Γνωρίζω ότι δεν είναι εύκολο να γραφεί έπαινος αντάξιος της αρετής και της δόξας του Αγησιλάου αλλά παρ' όλα αυτά θα το επιχειρήσω (...) Για την ευγένειά του τι μεγαλύτερο και καλύτερο μπορεί να αναφέρει κανείς παρά το ότι και σήμερα ακόμη κατέχει εξαιρετική θέση μεταξύ των προγόνων που αναφέρονται ονομαστικά από τον Ηρακλή και μάλιστα όχι μεταξύ των ιδιωτών αλλά μεταξύ των βασιλέων που κατάγονται από βασιλείς;» [Μετάφραση: Κ. Καιροφύλας (διασκευή)].

¹² ἄ (στερητ.) + δειδω (δέδοικα).

3. ἔθος: α) Να δώσετε δύο ομόρριζα ρήματα στην αρχαία ελληνική και να γράψετε τη σημασία τους¹³.
β) Να γράψετε δύο ομόρριζα ουσιαστικά της λέξης στη νέα ελληνική.
4. Να δώσετε αντώνυμα των λέξεων στην αρχαία ελληνική: ἄρετή, γένεσις¹⁴, πλεῖον, αὔξησις, ἐμπειρία.
5. πῦρ: Να βρείτε τέσσερις φράσεις της νέας ελληνικής στις οποίες χρησιμοποιείται η λέξη¹⁵.
6. Να γράψετε σύνθετες λέξεις της νέας ελληνικής με πρώτο συνθετικό τις λέξεις: λίθος, πῦρ (πέντε σύνθετες για καθεμία).

¹³ ἔθιζω, εἴωθα.

¹⁴ Ὡς αντώνυμο προτιμότερο είναι το «φθορά» με το οποίο σχηματίζει θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος στη φιλοσοφική σκέψη. Βλ. και ερμηνευτικά σχόλια του διδακτικού βιβλίου, σ. 161.

¹⁵ α) πυρ και μανία, β) πυρ, γυνή και θάλασσα, γ) ανοίγω πυρ, δ) διά πυρός και σιδήρου, ε) γραμμή πυρός, στ) μεταξύ δύο πυρών, ζ) βάπτισμα του πυρός, η) παύσατε πυρ, θ) δέχομαι τα πυρά, ι) παρανάλωμα του πυρός.

Ενότητα 2η

(B 1, 4)

Η ηθική αρετή καλλιεργείται με την ηθική πράξη

Προτεινόμενοι στόχοι

Να κατανοήσουν οι μαθητές

- τη σχέση της ηθικής αρετής με την ηθική πράξη και ειδικότερα
- τη σημασία της επανάληψης των ηθικών πράξεων - ως επανάληψη όμοιων ενεργειών - για την απόκτηση και την ανάπτυξη της ηθικής αρετής.

Επισημάνσεις

Χρήσιμο είναι να προσέξουν οι μαθητές τη χρονική βαθμίδα των ρημάτων και των ρηματικών τύπων της ενότητας που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με τους όρους *δυνάμεις*, *ένεργειες*, για να καταλάβουν τη διαφορά του *φύσει* και του *ἐξ ἔθους*. Ο Αριστοτέλης διευκρινίζει τη διαφορά με το παράδειγμα των αισθήσεων, που είναι *φύσει* και στις οποίες οι *ένεργειες* ακολουθούν χρονικά (υστερόχρονο) τις *δυνάμεις* (ικανότητες ολοκληρωμένες ήδη μέσα μας). Αντίθετα οι *δυνάμεις* που αποκτούμε *ἐξ ἔθους* είναι αποτέλεσμα *ένεργειων* οι οποίες είτε προηγούνται της απόκτησης (προτερόχρονο) είτε συμπίπτουν χρονικά μ' αυτήν (σύγχρονο).

Παράλληλα να συνδέσουν τα χρονικά επιρρήματα με τα ρήματα στα οποία αναφέρονται και να κατανοήσουν τη σημασία τους για το προτερόχρονο ή υστερόχρονο.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. α) Να επισημάνετε τη λέξη με την οποία εισάγεται η νέα ενότητα και να εξηγήσετε το ρόλο της στη δομή της επιχειρηματολογίας του φιλοσόφου¹⁶.
β) Χρησιμοποιώντας την επαγωγική μέθοδο, να συνθέσετε μία παράγραφο στην οποία θα υποστηρίξετε τη βασική θέση του Αριστοτέλη (*οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται*) με το επιχείρημα που προβάλλεται εδώ, διατυπωμένο με δικά σας λόγια.

¹⁶ Στόχος είναι να προσέξει ο μαθητής ότι το επίρρημα *ἔτι* (προσθετικό) εισάγει ένα δεύτερο επιχείρημα ή ότι προχωρεί σε βαθύτερη εξέταση του θέματος. Βλ. Βιβλίο του Καθηγητή, σ. 17.

2. Ο λόγος του φιλοσόφου εδώ είναι δομημένος με τη βοήθεια των μεθόδων της αντίθεσης και της αναλογίας. Αφού επισημάνετε σε ποια σημεία χρησιμοποιείται η κάθε μέθοδος, να δείξετε ποια στοιχεία της επιχειρηματολογίας αντιτίθενται και ποια παρουσιάζονται αναλογικά. Επίσης να βρείτε ποιοι εκφραστικοί τρόποι (λεξιλόγιο, σύνταξη κλπ.) εξυπηρετούν καθεμιά από τις δύο μεθόδους ανάπτυξης.
3. α) Να βρείτε τα χρονικά επιρρήματα της ενότητας και να δείξετε τη λειτουργικότητά τους σε σχέση με την επιχειρηματολογία.
β) Ποιος είναι ο ρόλος του επιρρήματος *πολλάκις* στην επιχειρηματολογία του Αριστοτέλη για τον τρόπο απόκτησης της ηθικής αρετής;
4. *τὰς δυνάμεις κομιζόμεθα, τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν*: α) Ποιο είναι το περιεχόμενο των εννοιών *δύναμις* - *ἐνέργεια* στην αριστοτελική φιλοσοφία; β) Ποια από τις δύο έννοιες θεωρεί ο φιλόσοφος πιο αξιόλογη; Μπορούμε να το συμπεράνουμε αυτό από το κείμενο¹⁷;
5. Α. Να συνδέσετε κάθε στοιχείο της στήλης Α με τις φράσεις της στήλης Β που του αντιστοιχούν, γράφοντας μπροστά από τα γράμματα της στήλης Α τους αντίστοιχους αριθμούς της στήλης Β. Κανένα στοιχείο της στήλης Β δεν περισσεύει.

Α	Β
α) φύσει	1. ὕστερον τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν 2. ἔχοντες ἐχρησάμεθα 3. χρησάμενοι ἔσχομεν 4. τὰς αἰσθήσεις ἐλάβομεν 5. ποιοῦντες μανθάνομεν
β) ἐξ ἔθους	6. ἐνεργήσαντες πρότερον 7. δίκαιοι γινόμεθα 8. πρότερον τὰς δυνάμεις κομιζόμεθα

- Β. Να αιτιολογήσετε με λίγα λόγια τις επιλογές σας για το στοιχείο (α) *φύσει*.

¹⁷ Αρκούν (ως πλαίσιο απάντησης για το α και το β) όσα αναφέρει το σχολικό βιβλίο. Βλ. και Βιβλίο του Καθηγητή, σ. 19.

6. Να γράψετε ένα παράδειγμα¹⁸ από την καθημερινή εμπειρία σας, όπου να φαίνεται η διάκριση και ο ρόλος των εννοιών *δύναμις* - *ένεργεια* σε συνδυασμό με τις χρονικές βαθμίδες του προτερόχρονου και του υστερόχρονου.
7. Ποια είναι η σχέση της *πράξεως* - *ένεργείας* με τις ιδιότητες που έχουμε *φύσει* και με την ηθική αρετή σύμφωνα με τον Αριστοτέλη;
8. Ο Περικλής στον *Επιτάφιο* κλείνοντας την κύρια *πρόθεση* του λόγου του χρησιμοποιεί την έννοια *ἀρετή*, όχι με την ευρύτητα του αριστοτελικού όρου, αλλά με το ηθικό περιεχόμενο της ευεργετικής δύναμης που φανερώνεται στις σχέσεις των ανθρώπων. Συγκεκριμένα λέει τα εξής:
- Καὶ τὰ ἐξ ἀρετῆν ἐνηντιώμεθα τοῖς πολλοῖς οὐ γὰρ πάσχοντες εὖ, ἀλλὰ δρῶντες κτώμεθα τοὺς φίλους. Βεβαιότερος δὲ ὁ δράσας τὴν χάριν ὥστε ὀφειλομένην δι' εὐνοίας ᾧ δέδωκε σῶζειν ὁ δὲ ἀντοφείλων ἀμβλύτερος, εἰδὼς οὐκ ἐξ χάριν, ἀλλ' ἐξ ὀφείλημα τὴν ἀρετὴν ἀποδώσων* (Θουκ. ΙΙ, 40, 4 - 5). Σε άλλο χωρίο του λόγου με τον όρο *ἀρεταί* δηλώνονται τα ανδραγαθήματα των νεκρών: *ἃ γὰρ τὴν πόλιν ὕμνησα, αἱ τῶνδε καὶ τῶν τοιῶνδε ἀρεταὶ ἐκόσμησαν ...* (Θουκ. ΙΙ, 42, 2).
- Νομίζετε ότι υπάρχουν κοινά σημεία ανάμεσα στους λόγους του Περικλή και στην άποψη του Αριστοτέλη όσον αφορά στη σχέση ηθικής πράξης και ηθικής αρετής; Να στηρίξετε τις απόψεις σας σε χωρία των δύο κειμένων¹⁹.
9. *οὕτω δὴ καὶ τὰ μὲν δίκαια πράττοντες δίκαιοι γινόμεθα, τὰ δὲ σῶφρονα σῶφρονες, τὰ δ' ἀνδρεῖα ἀνδρεῖοι*: Ο W. D. Ross, γνωστός αριστοτελιστής, επισημαίνει στο χωρίο αυτό ένα παράδοξο.

¹⁸ Μπορούν να δοθούν απλά παραδείγματα υλικών κατασκευών που ως φυσικά υλικά (π.χ. μάρμαρο) είναι *δυνάμει* και μετά την ολοκλήρωση της επεξεργασίας τους (π.χ. άγαλμα) είναι *ένεργεία*. Βλ. σχολικό βιβλίο Γ' Λυκείου, *Αρχές Φιλοσοφίας*, Ο.Ε.Δ.Β., 1999, σσ. 31-32.

¹⁹ Η αρετή και στα δύο κείμενα δεν αντιμετωπίζεται ως αφηρημένη ιδέα αλλά ως συγκεκριμένη πράξη με θετικό περιεχόμενο, που είναι αποτέλεσμα επανάληψης όμοιων ενεργειών. Να προσέξουν οι μαθητές στο λεξιλόγιο των κειμένων την έμφαση που δίνεται στη δράση. Πρβλ. Ι. Θ. Κακριδής, σ. 57.

Συμφωνείτε; Να διατυπώσετε τις σκέψεις σας σ' ένα σύντομο δοκίμιο και να τις συζητήσετε στην τάξη σας²⁰.

Λεξιλογικές - Σημασιολογικές ερωτήσεις

1. *δυνάμεις, ένεργείας*: Με τη δοτική ενικού κάθε λέξης να γράψετε μία πρόταση στη νέα ελληνική και να εξηγήσετε τη σημασία της.
2. Να βρείτε με ποιες λέξεις του κειμένου έχουν ετυμολογική συγγένεια οι παρακάτω λέξεις της νέας ελληνικής: *κομιστής, θυρωρός, λήμμα, χρήμα, παρόραμα, λάφυρο, εύχρηστος, ευήκοος, τοκετός*.
3. *σώφρων*: α) Να δώσετε την ετυμολογία του επιθέτου και να σχηματίσετε το αντίστοιχο παράγωγο αφηρημένο ουσιαστικό. β) Χρησιμοποιώντας το δεύτερο συνθετικό του επιθέτου και ως πρώτο συνθετικό τις λέξεις: *εὖ, παρά, ὁμοῦ*, να σχηματίσετε αφηρημένα ουσιαστικά και τα αντίστοιχα επίθετα.
4. Να γράψετε τη σημασία των εκφράσεων:
δίδωμι λόγον τινί:
δίκην δίδωμι τινί:
δίκας δίδωμι:
ἀποδίδομαί τινα:
ἐκδίδωμι ἢ ἐκδίδομαι θυγατέρα:
δίκην λαμβάνω παρά τινος:
ζημίαν λαμβάνω παρά τινος:
5. *κομίζομαι*: α) Τί σημαίνει η έκφραση *κομίζω γλαῦκα ἐς Ἀθήνας*,
β) Να συμπληρώσετε καθένα από τα κενά των φράσεων με μία από τις λέξεις της παρένθεσης. Μία λέξη δεν θα χρησιμοποιηθεί.
..... οστών σκουπιδιών
..... καρπών του ταξί
..... αποδεικτικών στοιχείων
(κόμιστρο, ανακομιδή, συγκομιδή, μετακόμιση, προσκόμιση, αποκομιδή)
6. α) Να δώσετε στην αρχαία ελληνική δύο συνώνυμα για καθένα από τα παρακάτω ρήματα: *ἀποδίδομαι, δεῖ, πράττω, κομίζω*²¹.

²⁰ Βλ. Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 22 και Βιβλίο του Καθηγητή, σσ. 18-19.

²¹ *πωλῶ ἢ πιπράσκω, χρή, ποιῶ, φέρω*.

- β) Να γράψετε ένα ομόηχο για καθεμιά από τις λέξεις: *ἔτι, ἀκούσαι, ἰδεῖν, δεῖ*²².

Ενότητα 3η

(B 1, 5 -7)

Άλλα επιχειρήματα για τη σχέση ηθικής αρετής και ηθικής πράξης

Προτεινόμενοι στόχοι

- να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές ότι στα πλαίσια της πολιτείας ο εθισμός (μέσω των νόμων) στην ηθική αρετή είναι συνέπεια της επανάληψης ηθικών πράξεων,
- να εκτιμήσουν ως κριτήριο της αγαθής πολιτείας την καλλιέργεια της ηθικής αρετής, επισημαίνοντας τη στενή σχέση που υπάρχει μεταξύ ηθικής και πολιτικής στη φιλοσοφία του Αριστοτέλη,
- να επισημάνουν το ρόλο της παιδείας στην απόκτηση της ηθικής αρετής.

Επισημάνσεις

Ο Αριστοτέλης, αναγνωρίζοντας το σημαντικό ρόλο της διδασκαλίας στη γένεση και την ανάπτυξη των διανοητικών αρετών (βλ. ενότητα 1η), δεν αρνείται τη συμβολή της στην καλλιέργεια των ηθικών αρετών μέσω του εθισμού στις ενάρετες πράξεις. Αντίθετα την τονίζει με την αναφορά του στο έργο τόσο του νομοθέτη όσο και του διδασκάλου (βλ. και επόμενες ενότητες).

Ο Αριστοτέλης, όπως και ο Πλάτων, θεωρεί ως ένα από τα σπουδαιότερα έργα της πολιτείας το παιδευτικό, που υλοποιείται κυρίως με τους νόμους και την παιδεία.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Από ποιο χώρο αντλεί το νέο του επιχείρημα ο Αριστοτέλης και ποια βασική θέση του, που είδαμε στις προηγούμενες ενότητες, θέλει να ενισχύσει με αυτό;

²² *ἔτι ἢ αἴτει, ἀκούσαι, ἠδύν, δῆ.*

2. Ποια είναι η επιδίωξη κάθε νομοθέτη και πώς αυτή υλοποιείται;
3. Να επισημάνετε το κριτήριο που χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης, όταν διακρίνει την *ἀγαθὴ πολιτεία* από τη *φάυλη*. Σήμερα θα συμφωνούσατε με το κριτήριο αυτό ή θα το απορρίπτατε εντελώς;
4. *ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῶν αὐτῶν καὶ γίνεται πᾶσα ἀρετὴ καὶ φθείρεται*: α) Ποιο θεμελιώδες αντιθετικό ζεύγος φιλοσοφικών εννοιῶν υπόκειται στο χωρίο αυτό; β) Να δείξετε τη σχέση που έχουν τα αντιθετικά μέλη του ζεύγους με τον εθισμό και την ηθική πράξη, όπως φαίνεται στην ενότητα.
5. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί και στην ενότητα αυτή επιχειρήματα (παραδείγματα) από την τέχνη, για να ενισχύσει τη βασική του θέση. Να τα αποδώσετε με δικά σας λόγια, επισημαίνοντας τη διαφορά τους από παρόμοια επιχειρήματα της προηγούμενης ενότητας.
6. Α. Να συμπληρώσετε τα κενά με μετοχές ή έναρθρα απαρέμφατα (στην αρχαία ελληνική)²³, ώστε το νόημα των προτάσεων να αποδίδει το κείμενο της ενότητας. Τους ρηματικούς τύπους που ζητούνται θα τους βρείτε αυτούσιους στο κείμενο ή θα τους σχηματίσετε από ρήματα του κειμένου.
 - α) Ως απόδειξη της βασικής θέσης ότι *οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται*, ο Αριστοτέλης προσκομίζει σ' αυτή την ενότητα το _____ στις πολιτικές κοινωνίες.
 - β) Επιδίωξη κάθε νομοθέτη είναι το _____ τους πολίτες αγαθούς.
 - γ) Οι νομοθέτες προσπαθούν να επιτύχουν το σκοπό τους _____ τους πολίτες στις αγαθές πράξεις.
 - δ) Οι _____ νομοθέτες θεωρούνται από τον Αριστοτέλη υπεύθυνοι για τα φάυλα πολιτεύματα.
- Β. Να αναλύσετε σε μία παράγραφο το νόημα της «δ» πρότασης.
7. *εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχε, οὐδὲν ἂν ἔδει τοῦ διδάξοντος*. Η άποψη που εκφράζεται στο απόσπασμα συμφωνεί με όσα υποστήριξε ο Αριστοτέλης στην 1η ενότητα σχετικά με το ρόλο της διδασκαλίας στη

²³ α) γινόμενον, β) ποιῆν, γ) ἐθίζοντες, δ) ἁμαρτάνοντες.

γένεση και ανάπτυξη των αρετών (διανοητικών και ηθικών); Να δικαιολογήσετε την άποψή σας.

8. Να εξηγήσετε τη σχέση ηθικής και πολιτικής, όπως φαίνεται από το κείμενο της ενότητας και από όσα αναφέρει ο Αριστοτέλης στο επόμενο χωρίο των *Ἠθικῶν Νικομαχείων* για τον πολιτικό άνδρα: *δοκεῖ δὲ καὶ ὁ κατ' ἀλήθειαν πολιτικὸς περὶ ταύτην (= τὴν εὐδαιμονίαν) μάλιστα πεπονησθαι· βούλεται γὰρ τοὺς πολίτας ἀγαθοὺς ποιεῖν καὶ τῶν νόμων ὑπηκόους*²⁴ (1102a 10 -13).
9. Αφού διαβάσετε προσεκτικά το κείμενο και όσα αναφέρει ο Αριστοτέλης σε άλλο χωρίο σχετικά με τους νόμους: *ὁμοίως δὲ καὶ τὰ κατὰ τὰς ἄλλας ἀρετὰς καὶ μοχθηρίας τὰ μὲν κελεύων (= ὁ νόμος) τὰ δ' ἀπαγορεύων, ὀρθῶς μὲν ὁ κείμενος ὀρθῶς, χεῖρον δ' ὁ ἀπεσχεδιασμένος*²⁵ (HN, 1129 b 30-31), να γράψετε αν συμφωνείτε με τον Αριστοτέλη όσον αφορά το βασικό κριτήριο επιτυχίας του νομοθετικού έργου (για την αρχαία και τη σύγχρονη πολιτική κοινωνία).
10. Ο Περικλής στον *Ἐπιτάφιο* αναφέρεται στην *ἀρετή* (= ανδρεία) του Αθηναίου πολίτη ως εξής: *μὴ μετὰ νόμων τὸ πλέον ἢ τρόπων ἀνδρείας ἐθέλομεν κινδυνεύειν* (Θουκ. II, 39, 4). Να συγκρίνετε την άποψη αυτή με τη θέση του Αριστοτέλη για το ρόλο του νόμου στην καλλιέργεια της ηθικής αρετής. Πού οφείλεται, κατά τη γνώμη σας, η διαφορά του πολιτικού από το φιλόσοφο;

Λεξιλογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις

1. *ἀγαθός*: α) Ποια είναι η αρχική σημασία της λέξης και ποια στο συγκεκριμένο κείμενο; β) Να δώσετε τις σημασίες του επιθέτου στη νέα ελληνική.

²⁴ «φαίνεται δε ότι κι ο αληθινός πολιτικός ασχολείται μ' αυτήν παρά πολύ. Γιατί θέλει να γίνουν οι συμπολίτες του ενάρετοι και να πειθαρχούν στους νόμους». (Μετάφραση: Β. Μοσχόβης).

²⁵ «Όμοίως ο νόμος κάνει το ίδιο και σχετικά με τις υπόλοιπες αρετές και τις κακίες, συνιστώντας αυτές κι απαγορεύοντας εκείνες, κάνει δε αυτό, εφόσον θεσπίζεται ύστερα από σκέψη με σωστό τρόπο, αντίθετα έχουμε κακό αποτέλεσμα όταν η νομοθεσία συντάσσεται επιπόλαια και πρόχειρα». (Μετάφραση: Β. Μοσχόβης).

2. *φαῦλος*: α) Ποια είναι η κυριολεκτική σημασία της λέξης; β) Τι σημαίνει στη νέα ελληνική η έκφραση «φαῦλος κύκλος» και η λέξη «φανλοκρατία»;
3. *ἀμαρτάνουσιν, φθείρεται*: α) Ποια ομόρριζα θηλυκά ουσιαστικά αποτελούν όρους της αριστοτελικής φιλοσοφίας και ποιο είναι το σημασιολογικό τους περιεχόμενο²⁶; β) Να γράψετε από δύο ετυμολογικά συγγενείς λέξεις (απλές ή σύνθετες) για το κάθε ρήμα²⁷.
4. *τέχνη*: α) Ποιες σημασίες της λέξης γνωρίζετε; β) Να γράψετε παράγωγα επίθετα (απλά ή σύνθετα).
5. *ἀμαρτάνω*: α) Να δώσετε τη σημασία του ρήματος στην αρχαία ελληνική, κυριολεκτικά και μεταφορικά. β) Να δικαιολογήσετε το σημασιολογικό του περιεχόμενο στη χριστιανική ηθική²⁸.

²⁶ *ἀμαρτία*: αστοχία, αποτυχία, σφάλμα κρίσεως (όχι ηθικό).

φθορά: η έννοια αντιτίθεται στη *γένεση* και έχει τη σημασία της απώλειας, της μείωσης, της κατάρτισης (όχι με ηθικό περιεχόμενο). Αποτελεί κατά βάση βιολογικό όρο.

²⁷ *αμαρτωλός, εξαμαρτάνω* (στη φράση: «το δις εξαμαρτείν ουκ ανδρός σοφού»), *αμάρτημα, αναμάρτητος* // *φθαρτός, αδιάφθορος, παραφθορά, διαφθορά*.

²⁸ Θα μπορούσε να επεκταθεί κανείς και στο αγαθό που αποτελεί «στόχο» της χριστιανικής ηθικής, την αθάνατη ζωή. Κάθε «αστοχία», που απομακρύνει από αυτόν, είναι «αμαρτία» (αστοχία με συγκεκριμένο ηθικό περιεχόμενο).

Ενότητα 4η

(B 1, 7 - 8)

**Σε όλες τις περιστάσεις της (καθημερινής) ζωής μας
διαπιστώνεται η σημασία της ηθικής πράξης
για την απόκτηση της ηθικής αρετής**

Προτεινόμενοι στόχοι

- να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές τη σημασία της ηθικής πράξης στις διαπροσωπικές σχέσεις για την απόκτηση της ηθικής αρετής, να αντιληφθούν επομένως ότι η ηθική αρετή νοείται μόνο ως κοινωνική αρετή,
- να εκτιμήσουν τον ρόλο της *ἔξεως* στην καλλιέργεια της ηθικής αρετής,
- να συνειδητοποιήσουν ότι η παιδεία, κατά τον Αριστοτέλη, προσανατολίζεται και στη δημιουργία *ἔξεων* που οδηγούν στην ηθική καλλιέργεια.

Επισημάνσεις

Η διαδικασία για την απόκτηση των ηθικών αρετών είναι ανάλογη με εκείνη της εκμάθησης των τεχνών. Όπως κάποιος γίνεται γνώστης της τέχνης του με την αδιάλειπτη άσκηση, έτσι και η αρετή είναι αποτέλεσμα επαναλήψεως *ὁμοίων ἐνεργειῶν* και συνέπεια του *πολλάκις πράττειν*. Αυτή η επανάληψη ὁμοίων ενεργειῶν, που πρέπει να ἔχουν ορισμένη ποιότητα, η επανάληψη της ηθικής πράξης μας βοηθάει να αποκτήσουμε μέσω του εθισμού τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας, τις *ἔξεις*. Σ' αυτό συνίσταται ο ρόλος της παιδείας.

Η καθημερινή ζωή είναι βέβαια ζωή στην κοινωνία και ακριβέστερα στην πολιτικά οργανωμένη κοινωνία. Έτσι εκτός από την πολιτική διάσταση της ηθικής αρετής (ενότητα 3η) βλέπουμε εδώ και την κοινωνική της διάσταση.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. α) Πώς εισάγει ο Αριστοτέλης το νέο μέρος του συλλογισμού του²⁹ και ποια σημεία της επιχειρηματολογίας του διασαφηνίζει;
β) Ποια συλλογιστική μέθοδο ακολουθεί³⁰ και σε ποιο συμπέρασμα καταλήγει;
2. Να επισημάνετε τα αντιθετικά ζεύγη που σχηματίζουν μέσα στο κείμενο οι ηθικές αρετές με τις αντώνυμες τους έννοιες (κακίες).
3. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί στην ενότητα πολλές φορές τα ρήματα *ἐθίζομαι*, *πράττω* και *γίνομαι* σε διάφορους τύπους. Να εξηγήσετε ποια σημασία έχει η επαναλαμβανόμενη χρήση των συγκεκριμένων ρημάτων και η χρονική τους βαθμίδα στη δόμηση της επιχειρηματολογίας του φιλοσόφου για την απόκτηση της ηθικής αρετής³¹.
4. Α. Να συμπληρώσετε καθένα από τα παρακάτω κενά με ένα προθετικό σύνολο από το κείμενο (στην αρχαία ελληνική), ώστε να ολοκληρωθεί σωστά το νόημα των προτάσεων.
 - α) Καθένας μας γίνεται δίκαιος ή άδικος αναλογα με τις πράξεις του _____ με τους άλλους ανθρώπους.
 - β) Καθένας γίνεται ανδρείος ή δειλός ανάλογα με τη συμπεριφορά του _____ .
 - γ) Γινόμαστε φρόνιμοι ή ακολαστοι ανάλογα με τη στάση μας _____ .
 - δ) Άλλοι γίνονται πράοι και άλλοι οξύθυμοι ανάλογα με τη σταση τους _____ .

²⁹ Ο Αριστοτέλης ολοκληρώνει το συλλογισμό του με το τροπικό επίρρημα *οὕτω* που είναι ομοιωματικό προς τα προηγούμενα και υποδηλώνει αναλογική θεώρηση του θέματος, και με το συμπερασματικό σύνδεσμο *δή* που ανακεφαλαιώνει και εισάγει νόημα, συμπέρασμα άλλου προηγούμενου.

³⁰ Ακολουθεί αναλογική μέθοδο.

³¹ Τα ρήματα αναφέρονται στην πράξη (π.χ. *πράττοντες*) και την επανάληψή της που οδηγεί στον εθισμό (π.χ. *ἐθιζόμενοι*) και στη βαθμιαία απόκτηση της αρετής (π.χ. *γινόμενοι*). Η χρονική τους βαθμίδα (ενεστώτας) δηλώνει την επανάληψη. Η σημασία τους έγκειται στη στήριξη της βασικής θέσης του φιλοσόφου για τον τρόπο απόκτησης της αρετής.

- B. Να εξηγήσετε πώς καταλαβαίνετε το περιεχόμενο της πρότασης «α» σε συνδυασμό με τη γενική πρόταση στην οποία καταλήγει ο Αριστοτέλης³².
5. *Καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ ἐκ τῶν ὁμοίων ἐνεργειῶν αἱ ἕξεις γίνονται*: Να εντοπίσετε τη νέα αριστοτελική έννοια που περιέχεται στο χωρίο και να δώσετε τον ορισμό της με τη βοήθεια του κειμένου της ενότητας.
 6. Ποιο ρόλο παίζει η ηθική πράξη και η συμπεριφορά του ανθρώπου, γενικότερα σε όλες τις περιστάσεις της (καθημερινής) ζωής, στην απόκτηση της ηθικής αρετής; Να στηρίξετε την απάντησή σας σε χωρία του κειμένου.
 7. Να αναλύσετε με λίγα λόγια τα χωρία της ενότητας στα οποία φαίνεται ότι η ηθική αρετή είναι κοινωνική αρετή.
 8. Λαμβάνοντας υπόψη σας τη θέση του φιλοσόφου για τις ἕξεις, όπως εκφράζεται στην ενότητα, και αυτήν που υποστηρίζει συμπληρωματικά πιο κάτω : *ἢ μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἕξις ἀρετὴ ἐστίν* (HN 1144 b 30), να δείξετε ποιος είναι ο ρόλος των ἕξεων στην απόκτηση και καλλιέργεια των ηθικών αρετών. Ποιους περιορισμούς θέτει ο φιλόσοφος σχετικά με τις ἕξεις³³ (στο κείμενό σας και στο χωρίο που σας δίνεται);
 9. *οὐ μικρὸν οὖν ... μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν*. Να εξηγήσετε αν συμφωνείτε με την άποψη του Αριστοτέλη και αν έχει, κατά τη γνώμη σας, κάποια σημασία για την αγωγή της νέας γενιάς σήμερα.
 10. Ο Περικλής στον *Ἐπιτάφιο* αναδεικνύει το παιδαγωγικό σύστημα της Αθήνας ανώτερο από αυτό της Σπάρτης. Σύμφωνα με τον Αθηναίο πολιτικό οι νέοι της πόλης του κατακτούν την ανδρεία μέσα από μία αγωγή που δεν τους αλλοτριώνει από τη χαρά της ζωής, ενώ οι Σπαρτιάτες *ἐπιπόνῳ ἀσκήσει εὐθὺς νέοι ὄντες τὸ ἀνδρεῖον μετέρχονται* (Θουκ. II, 39, 1). Να κρίνετε την άποψη αυτή, λαμβάνοντας υπόψη σας τις θέσεις του Αριστοτέλη για το ίδιο θέμα. Στην κριτική σας θα σας

³² Α. α) *ἐν τοῖς συναλλάγμασι*, β) *ἐν τοῖς δεινοῖς*, γ) *περὶ τὰς ἐπιθυμίας*, δ) *περὶ τὰς ὀργάς*.
B. Η γενική πρόταση είναι «*καὶ ἐνὶ δὴ λόγῳ ... γίνονται*».

³³ Η ερώτηση μπορεί να συζητηθεί και στην ενότητα 6, όπου ο Αριστοτέλης επανέρχεται στο θέμα της ποιότητας των ενεργειών σε σχέση με τις ἕξεις ή στην ενότητα 10, όπου δίνεται το ίδιο χωρίο (1144 b 30) στο σχολικό βιβλίο (σ. 176).

βοηθήσουν επίσης οι γνώσεις σας από την αρχαία γραμματεία και ιστορία³⁴.

Δεξιλογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις

1. *συναλλάγμασι*: α) Ποια είναι η σημασία της λέξης στο κείμενο; β) Με βάση την ετυμολογία της να δικαιολογήσετε τη σημερινή σημασία της λέξης.
2. *ἀκόλαστος*: α) Ποια είναι η αρχική σημασία της λέξης; β) Ποιες σημασίες έχει στη νέα ελληνική;
3. *ἔξις*: α) Να δικαιολογήσετε τη σημασία της λέξης στο κείμενο με βάση την ετυμολογία της. β) Τι σημαίνουν οι φράσεις : «ψεύδεται καθ' ἑξιν» και «ἔξις, δευτέρα φύσις»;
4. Με ποιες λέξεις του κειμένου παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια οι λέξεις: *στρεβλός, ευεξία, παμπληθής, ποιότητα* ;
5. *δεινοίς*: Να γράψετε ονοματικά σύνολα που να αποδίδουν τις διάφορες σημασίες της λέξης.

³⁴ Οι μαθητές πρέπει να εντοπίσουν το χωρίο της ενότητας *εὐθύς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι* και να το συσχετίσουν με το χωρίο που δίνεται (ιδίως *εὐθύς νέοι ὄντες και ἐπιπόνῳ ἀσκήσει*). Μπορούν να συμφωνήσουν ή να διαφωνήσουν με τη θέση του Περικλή, λαμβάνοντας υπόψη τους και την άποψη του Πρωταγόρα από τον ομώνυμο διάλογο (υπάρχει στο σχολικό βιβλίο, ενότητα 7η, σσ. 89-91).

Ενότητα 5η

(B 3, 1-2)

Η πραγμάτωση της ηθικής αρετής συνεπάγεται ευχαρίστηση για τον άνθρωπο

Προτεινόμενοι στόχοι

Να κατανοήσουν οι μαθητές

- τη βασική αριστοτελική έννοια της *ήδονης* και την έννοια της *λύπης*.
- τη σχέση της ηθικής αρετής με την *ήδονή* (και τη *λύπη*),
- να συνδέσουν την ηθική αρετή με τη ζωή στην πολιτική κοινωνία μέσω της παιδείας.

Επισημάνσεις

Η σχέση της ηθικής αρετής με την ηδονή ή τη λύπη μπορεί να γίνει κατανοητή αν θυμηθούμε τη συλλογιστική πορεία που ακολούθησε ο φιλόσοφος. Αρχικά (ενότητα 1η και 2η) έδειξε ότι η αρετή είναι *ἕξις*, δημιουργείται δηλαδή με την επανάληψη μιας πράξης. Στη συνέχεια (ενότητα 3η και 4η) έδειξε ότι η ποιότητα της πράξης καθορίζει και την ποιότητα της *ἕξεως*. Εδώ προσθέτει την (ψυχολογικού περιεχομένου) παρατήρηση ότι η πράξη συμπαρακολουθείται από συναίσθημα ευχάριστο ή δυσάρεστο, ανάλογα με την ποιότητά της. Αυτό το θεωρεί ως κριτήριο για τη διαμόρφωση *ἕξεως* αντίστοιχης με την ποιότητα της πράξης.

Η διάκριση των ηδονών σε «καλές» και «κακές» δεν συνάγεται άμεσα από το κείμενο³⁵. Η σχέση της ηθικής αρετής με τη ζωή στην πολιτική

³⁵ Μπορεί όμως να γίνει κατανοητή με τη βοήθεια των σχολίων. Μπορεί επίσης να δοθούν συμπληρωματικά άλλα χωρία, π.χ.: *Ἔτι ἐμπόδιον τῷ φρονεῖν αἱ ἡδοναί, καὶ ὄσω μᾶλλον χαίρει, μᾶλλον, οἷον τῆ τῶν ἀφροδισίων οὐδένα γὰρ ἂν δύνασθαι νοῆσαι τι ἐν αὐτῇ (...)* τοῦ δὲ μὴ πάσας σπονδαίας, ὅτι εἰσὶν καὶ αἰσχροὶ καὶ ὄνειδιζόμεναι καὶ ὅτι βλαβεραὶ νοσώδη γὰρ ἔνια τῶν ἡδέων (HN 1152 b 19-21, 23-25). «Πλήν τούτου αἱ ἡδοναί ἐμποδίζουσι τὴν διάνοησιν καὶ μάλιστα ὅσον περισσότερο εἶναι ἐντατικά, καθὼς ἐπὶ παραδείγματι, αἱ ἀφροδισιακαί, διότι οὐδεὶς δύναται νὰ σκέπτεται, καθ' ὃν χρόνον τὰς δοκιμάζει (...) Το ὅτι δε ὅλαι αἱ ἡδοναί δεν εἶναι ἐξαίρετοι, ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι ὑπάρχουν καὶ αἰσχροὶ καὶ ἀξιοκατάκριτοι καὶ βλαβεροὶ τοιαῦται, διδομένου ὅτι μερικαὶ τέρψεις εἶναι φορεῖς ἀσθενειῶν». (Μετάφραση: Α. Δαλέζιος). Βλ. Μ. Ρέλλος, σσ. 285-291 καὶ Κείμενα ἀπὸ τῆ βιβλιογραφία, ἀρ. 21.

κοινωνία συνάγεται έμμεσα από το κείμενο. Είναι χρήσιμο για την κατανόησή της να συνδεθεί με τη σωφροσύνη - ποιος θεωρείται σώφρων - και με την ορθή παιδεία, που νοείται ως «ορθή» στα πλαίσια κάποιου αξιολογικού συστήματος, το οποίο έχει υιοθετηθεί από μια κοινωνία. Η ερώτηση, δηλαδή, για το ποιος αποφασίζει τι «πρέπει» και τι όχι, έχει αυτό το στόχο, να συνδέσει την ηθική αρετή με την πολιτική κοινωνία.

Η ενότητα μπορεί να συσχετιστεί με τη 20ή των *Πολιτικών*, που αναφέρεται στην παιδεία.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Με ποιο κριτήριο μπορεί να αποφανθεί κανείς, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, για την οριστική διαμόρφωση των *έξεων*;
2. Ποια παραδείγματα χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης για να εξηγήσει το κριτήριο της διαμόρφωσης *έξεων*; Συμφωνείτε;
3. Ποια είναι η σχέση μεταξύ ηθικής αρετής και λύπης ή ηδονής και πώς την εξηγεί ο Αριστοτέλης;
4. Ποια είδη ηδονής φαίνεται να διακρίνει ο Αριστοτέλης σύμφωνα με τα σχόλια του βιβλίου σας;
5. Ποια θεωρεί ο Αριστοτέλης «ορθή» παιδεία; Συμφωνείτε με τα κριτήριά του;
6. *σώφρων, άκόλαστος, άνδρεϊος, δειλός*: Να δώσετε τον ορισμό καθενός όρου με βάση το κείμενο.
7. *Διό δεϊ ... οϊς δεϊ*: Ποιος νομίζετε ότι αποφασίζει με τι «πρέπει» να χαίρονται ή να λυπούνται οι νέοι, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη; Η άποψή του θα ήταν χρήσιμη στη σύγχρονη πραγματικότητα;
8. Πώς αντιλαμβάνεσθε την άποψη ότι η πραγμάτωση της ηθικής αρετής συνεπάγεται ευχαρίστηση για τον άνθρωπο; Μήπως κάποτε συμβαίνει και το αντίθετο, δηλαδή εκείνο που «πρέπει» να κάνουμε - το ηθικώς πράττειν - να μας είναι πιο δυσάρεστο; Ο Αριστοτέλης γράφει σχετικά (HN, 1117b 17-18) ότι: *ού δὴ ἐν ἀπάσαις ταῖς ἀρεταῖς τὸ ἡδέως ἐνεργεῖν ὑπάρχει, πλὴν ἐφ' ὅσον τοῦ τέλους ἐφάπτεται* (= δεν είναι λοιπόν δυνατόν να βρει κανείς σε όλες ανεξαιρέτως τις αρετές μια

ενέργεια που συνεπάγεται ηδονή, παρά μόνο εφόσον αυτή επιτυγχάνει το σκοπό της). Ποια είναι η δική σας άποψη;

9. Αφού διαβάσετε τις απόψεις που εκφράζει ο Αθηναίος ξένος για την παιδεία στους πλατωνικούς *Νόμους* (653 a - c) και την άποψη που εκφράζει ο Λάκων στον Πλούταρχο³⁶ να δείξετε τη σχέση τους με τις θέσεις που διατυπώνει ο Αριστοτέλης σ' αυτή την ενότητα.
10. Να εντοπίσετε και να αναλύσετε το σημείο του κειμένου στο οποίο φαίνεται ότι η ηθική αρετή συνδέεται με την οργανωμένη πολιτική-κοινωνική ζωή.
11. Ποια είναι η αξία του συναισθήματος στον Αριστοτέλη όπως φαίνεται από την ενότητα;

Λεξιλογικές- Σημασιολογικές ερωτήσεις

1. *ὀρθὴ παιδεία*: Ποια είναι η πρώτη σημασία του επιθέτου *ὀρθός*; Με ποια σημασία χρησιμοποιείται στο κείμενο και με ποιες σήμερα ;
2. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί την έκφραση *ὀρθὴ παιδεία* και ο Πρωταγόρας αναφερόμενος στην αγωγή των νέων (από την πόλη με τους νόμους) την έκφραση *εὐθύνουσι* (= ισιώνουν). Ποιο είναι το κοινό σημείο αυτών των μεταφορικών εκφράσεων και πώς εξηγείται η σχέση τους με την αγωγή των νέων³⁷;
3. Να εντοπίσετε στο κείμενο τις λέξεις που παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια με τις παρακάτω: *ασήμαντος*, *επίγονος*, *αναμονή*, *επιδείνωση*, *εποχή*, *ανεύθυνος*.
4. *ἤχθαι*: Να γράψετε δέκα παράγωγα της λέξης (απλά ή σύνθετα).

³⁶ Βλ. Παράλληλα κείμενα αρ. 2 και 9.

³⁷ Οι μεταφορές από τον κόσμο των φυτών, βλ. σχολικό βιβλίο σ. 90, το σχόλιο για την έκφραση του Πρωταγόρα.

Ενότητα 6η

(B 6, 1 - 4)

Η αρετή καθιστά τον άνθρωπο ικανό να εκτελέσει το προορισμένο γι' αυτόν έργο

Προτεινόμενοι στόχοι

- να επισημάνουν οι μαθητές ότι η αριστοτελική *ἀρετή* έχει ευρύ περιεχόμενο και μπορεί να αποδίδεται ακόμα και σε ζώα ή πράγματα,
- να συνειδητοποιήσουν ότι ο ορισμός της έννοιας της αρετής απαιτεί να προσδιοριστεί η ειδοποιός διαφορά της, η ποιότητά της,
- να κατανοήσουν ότι κριτήριο ποιότητας της αρετής κάθε πράγματος είναι η αποτελεσματικότητά της στην ολοκλήρωση του έργου του, δηλ. του φυσικού του προορισμού.

Επισημάνσεις

Να επισημανθεί ότι ο Αριστοτέλης στην πορεία εξέτασης της αρετής, θέτει σε προηγούμενο χωρίο το ερώτημα: *τί δ' ἐστὶν ἡ ἀρετὴ ἐξῆς σκεπτέον* (1105 b 21). Για να απαντήσει συσχετίζει την *ἀρετή* ως *ἐν τῇ ψυχῇ γινομένη* με αυτά που έχει δεχθεί ως *ἐν τῇ ψυχῇ γινόμενα*, δηλαδή *τὰ πάθη, τὰς δυνάμεις καὶ τὰς ἕξεις* (1102 a 6- 20, 1105 b 21- 23) και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η *ἀρετή* είναι *ἕξις* κατά το γένος³⁸. Έχοντας, λοιπόν, ο φιλόσοφος ορίσει την *ἀρετή* κατά το γένος προχωρεί στον προσδιορισμό της ποιότητάς της, της ειδοποιού διαφοράς της από άλλες πράξεις - ενέργειες.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Σε ποιο συμπέρασμα έχει καταλήξει ο Αριστοτέλης, όπως φαίνεται στην αρχή της ενότητας, και ποιο νέο ερώτημα θέτει σχετικά με τη φύση της αρετής;
2. Η αριστοτελική *ἕξις* είναι έννοια ουδέτερης ποιότητας : μπορεί να έχει θετικό περιεχόμενο ή να είναι ανάξια λόγου. α) Από τι εξαρτάται η

³⁸ Βλ. Βιβλίο του Καθηγητή, σ. 27.

- ποιότητα των *ἔξεων*, β) Ποιο είδος *ἔξεων* νομίζετε ότι καλλιεργεί την αρετή και σε τι οδηγούν οι *ἔξεις* αντίθετης ποιότητας³⁹;
3. Ποιες είναι οι συνέπειες της αρετής στο υποκείμενό της και το έργο του; Να διασαφηνίσετε την απάντησή σας δίνοντας δικά σας παραδείγματα με ζώα ή πράγματα.
 4. Να δικαιολογήσετε τη λειτουργικότητα της επανάληψης του επιρρήματος *εὖ* και του αντίστοιχου επιθέτου του στην ενότητα⁴⁰.
 5. *εἰ δὴ ... ἡ ἔξις*: Ο δογματισμός και το αξιωματικό ύφος δεν έχουν καμία σχέση με τον επιστημονικό λόγο, γιατί αυτός επιδέχεται διάψευση. Με αφετηρία την αρχή αυτή να εξηγήσετε τη χρήση των εκφραστικών τρόπων του Αριστοτέλη στο σημείο αυτό· ειδικότερα τη σημασία που έχει το είδος της δευτερεύουσας πρότασης και η έγκλιση της ανεξάρτητης πρότασης. Με βάση τις παρατηρήσεις σας να χαρακτηρίσετε το ύφος του φιλοσόφου.
 6. Ο Αριστοτέλης στη 2η ενότητα του βιβλίου σας υποστηρίζοντας τη βασική του θέση ότι *οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται* έκανε διάκριση μεταξύ των χαρακτηριστικών που έχουμε φύσει και όσων αποκτούμε *ἐξ ἔθους*, λέγοντας ότι η επανάληψη - άσκηση δεν παίζει κανένα ρόλο σε ό,τι έχουμε φύσει, όπως η όραση: *οὐ γὰρ ἐκ τοῦ πολλάκις ἰδεῖν ... Ὅταν λοιπόν αναφέρεται στην αρετή του οφθαλμοῦ (ἡ τοῦ ὀφθαλμοῦ ... ἔργον αὐτοῦ), νομίζετε ότι αντιφάσκει⁴¹; Να δικαιολογήσετε την άποψή σας.*
 7. Σε άλλο σημείο των *Ἠθικῶν Νικομαχείων* ο Αριστοτέλης θα μιλήσει για το *ἔργον* κάθε «τεχνίτη» σε σχέση με το *ἔργον* του ανθρώπου που επιδιώκει την ευδαιμονία : *ὥσπερ γὰρ ἀύλητῆ καὶ ἀγαλματοποιῶ καὶ*

³⁹ Η απάντηση και στα δύο μέρη θα στηριχθεί στο κείμενο στο οποίο διακρίνονται τα δύο κύρια στοιχεία -κριτήρια- που καθιστούν κάποια *ἔξις* αρετή, δηλ. οι θετικές συνέπειές της στο υποκείμενό της και στο έργο του (*πᾶσα ἀρετὴ ... ἀποδίδωσιν*), και στα ερμηνευτικά σχόλια της ενότητας. Τα σημεία αυτά πρέπει να κατανοηθούν καλά για να απαντηθούν και οι ερωτήσεις 3 και 4.

⁴⁰ Η επανάληψη του επιρρήματος *εὖ* και του επιθέτου *ἀγαθός* λειτουργεί εμφαντικά στην υπόμνηση των δυο κύριων στοιχείων της αρετής: των συνεπειών της στο υποκείμενό της και στο έργο του.

⁴¹ Δεν υπάρχει αντίφαση, αφού εδώ αναφέρεται στην οξύτητα της όρασης και όχι απλώς στην απόκτηση της αίσθησης, όπως στη 2η ενότητα.

παντὶ τεχνίτη, καὶ ὅλως ὧν ἔστιν ἔργον τι καὶ πράξις, ἐν τῷ ἔργῳ δοκεῖ τὰγαθὸν εἶναι καὶ τὸ εὖ, οὕτω δόξειεν ἂν καὶ ἀνθρώπῳ, εἴπερ ἔστι τι ἔργον αὐτοῦ⁴² (1097 b 29-33). Στο ίδιο θέμα αναφέρεται και ο Πλάτων στην *Πολιτεία* (352d – 353e)⁴³.

Συγκρίνοντας τα αποσπάσματα με το κείμενό σας, να δώσετε το περιεχόμενο των εννοιῶν ἀρετῆ και ἔργον, όταν αποδίδονται σε «τεχνίτες», ζῶα ή πράγματα. Τι συμπεραίνετε σχετικά με την επίδραση⁴⁴ του δασκάλου (Πλάτωνα) στον μαθητή (Αριστοτέλη);

8. Ο Αριστοτέλης στη *Ρητορική* του χρησιμοποιεί ηθικές κατηγορίες για το γραπτό λόγο και μιλάει για «ενάρετο» και «πρέπον» ὕφος, για ἀρετῆ λέξεως και ἔργον λόγου (1404 b 1 κ.ε.). Ποιο νομίζετε ότι είναι το περιεχόμενο αυτών των ὁρων; Να δικαιολογήσετε την άποψή σας με χωρία του κειμένου σας.
9. Προσέξτε ότι στο κείμενο το ζῶο ή το πράγμα που το διακρίνει η ἀρετῆ χαρακτηρίζεται από το φιλόσοφο *σπουδαῖον*. α) Πώς καταλαβαίνετε το περιεχόμενο του χαρακτηρισμού αυτού; β) Ποιο είναι το περιεχόμενο του χαρακτηρισμού (*σπουδαῖος*), όταν αναφέρεται στον άνθρωπο; Να στηρίζετε την απάντησή σας στο κείμενο της ενότητας και στο χωρίο των *Ἠθικῶν Νικομαχείων* 1098 a 6-20⁴⁵.
10. εὖ ἔχον. Με τη βοήθεια των πληροφοριῶν που παρέχει το κείμενο και λαμβάνοντας υπόψη σας το σημασιολογικό περιεχόμενο των λέξεων εὖ και ἔχον, να δείξετε ότι κάθε πρόσωπο, ζῶο ή πράγμα στο οποίο αποδίδεται ο χαρακτηρισμός εὖ ἔχον είναι «ενάρετο»⁴⁶.

⁴² «Γιατί ὅπως στον αυλητή και στον γλύπτη και σε κάθε τεχνίτη, και γενικά σε ὅλους γενικά που ασκούν ένα ἔργο και μια πράξη, φαίνεται ἀγαθὸ και η ἐπιτυχία ἐγκείται στο ἔργο του, το ίδιο μπορεί να σκέπτεται κανείς και για τον ἄνθρωπο, αν ὑπάρχει ἔργο που χαρακτηρίζει γενικά τον ἄνθρωπο». (Μετάφραση: Β. Μοσκόβης).

⁴³ Βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 10.

⁴⁴ Οι μαθητές μπορούν εύκολα να ἐπισημάνουν το κοινό περιεχόμενο, τα παραδείγματα κ.λπ. Με υπόδειξη του διδάσκοντος μπορούν να προσέξουν και τη μορφή. Ο Πλάτων ακολουθεῖ διαλογική μορφή, ἀλλά και ο λόγος του Αριστοτέλη, η συλλογιστική διαδικασία βήμα-βήμα, μοιάζει πολύ με διάλογο.

⁴⁵ Βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 11.

⁴⁶ Βλ. και Βιβλίο του Καθηγητή, σσ. 23, 27.

Λεξιλογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις

1. *σπουδαῖος* : α) Να εξηγήσετε τη σημασία του επιθέτου στο κείμενο με βάση την ετυμολογική του προέλευση. β) Να δώσετε τουλάχιστον δύο σημασίες για τις ομόρριζες λέξεις της νέας ελληνικής: *σπουδάζω*, *σπουδή*, *σπουδές*.
2. *ῥητέον* : α) Πώς λέγονται τα επίθετα που έχουν κατάληξη -τος και -τέος; β) Ποια σημασία προσδίδουν σ' αυτά τα επίθετα οι καταλήξεις -τος και -τέος⁴⁷; Δώστε άλλα παραδείγματα στην αρχαία και τη νέα ελληνική.
3. *θεωρῶ* : α) Να δώσετε την ετυμολογική προέλευση και την αρχική σημασία του ρήματος. β) Να εξηγήσετε πώς από την αρχική σημασία οδηγούμαστε στη σημασία που έχει το ρήμα μέσα στο κείμενο.
4. *ὀφθαλμός* : Να δώσετε την εξήγηση των φράσεων :
 - α) δια γυμνού οφθαλμού,
 - β) ως κόρην οφθαλμού,
 - γ) αποστρέφω τους οφθαλμούς,
 - δ) εν ριπή οφθαλμού,
 - ε) ἔστιν δίκης οφθαλμός,
 - στ) χάσμα οφθαλμών.
5. *φανερὸν, εὖ, ἀγαθόν, πολέμιος* : Να δώσετε αντώνυμα των λέξεων αυτών στην αρχαία ελληνική.
6. *ἀποτελεῖ* : α) Ποιος βασικός αριστοτελικός όρος χρησιμοποιήθηκε για τη δημιουργία του ρήματος; β) Με βάση αυτή την ετυμολογική προέλευση να δείξετε το ακριβές σημασιολογικό περιεχόμενο του ρήματος μέσα στο κείμενο.

⁴⁷ Βλ. *Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής*, §§ 393-395, έκδοση Ο.Ε.Δ.Β, Αθήνα, 1984.

Ενότητα 7η

(B 6, 4- 8)

Η αρετή βρίσκεται στη μεσότητα Προσδιορισμός της έννοιας «μεσότητα»

Προτεινόμενοι στόχοι

Να γνωρίσουν οι μαθητές

- το περιεχόμενο και τα είδη της έννοιας «μεσότητα» και το περιεχόμενο των εννοιών: «ακρότητα», «έλλειψη», «υπερβολή», *τὸ κατ' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, τὸ πρὸς ἡμᾶς*,
- να συνειδητοποιήσουν τη σχέση της ηθικής αρετής με τις νέες έννοιες.

Επισημάνσεις

Όσα λέγονται στην ενότητα αυτή αποτελούν άμεση απάντηση στο ερώτημα *ποία τίς ἐστὶν ἡ φύσις αὐτῆς (=τῆς ἀρετῆς)*, που τέθηκε από τον φιλόσοφο στο τέλος της προηγούμενης ενότητας.

Χρήσιμο είναι να συνδεθεί η έννοια «μεσότητα», η οποία δίνεται εδώ αναλυτικά, με τις προηγούμενες σκέψεις του Αριστοτέλη που γνωρίσαμε ήδη (ενότητα 4η) και στις οποίες υπάρχουν τα πρώτα σπέρματα αυτής της θεωρίας⁴⁸.

Καλό είναι επίσης να υπογραμμιστεί το σημασιολογικό περιεχόμενο του ρήματος *αἰροῦμαι* (: *τὸ δὲ μέσον ζητεῖ καὶ τοῦθ' αἰρεῖται*) και της έκφρασης *πρὸς ἡμᾶς*⁴⁹, στις οποίες υπάρχει εν σπέρματι ο ορισμός της ηθικής αρετής (βλ. ενότητα 10).

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Ο Αριστοτέλης στην προσπάθειά του να προσδιορίσει την έννοια της ηθικής αρετής θέτει επιμέρους ερωτήματα και δίνει απαντήσεις, προχωρώντας βαθμιαία μέχρι τον τελικό στόχο, τον ορισμό της έννοιας.

⁴⁸ Βλ. και σχολικό βιβλίο, ερμηνευτικά σχόλια, σ. 169.

⁴⁹ Εδώ πρέπει να τονιστεί όμως ότι η διατύπωση αυτή είναι σχετική αλλά όχι σχετικιστική. Άλλωστε αυτό θα φανεί καθαρά στις επόμενες ενότητες. Βλ. Κείμενα από τη βιβλιογραφία αρ. 2 και 20.

Σε ποιο ερώτημα δίνει απάντηση ο φιλόσοφος με όσα αναφέρει σ' αυτήν την ενότητα;

2. Να επισημάνετε τα γνωρίσματα που θεωρεί ο Αριστοτέλης απαραίτητα για ένα πράγμα, ώστε να είναι δυνατόν να του αποδοθούν οι έννοιες *τὸ πλεῖον, τὸ ἔλαττον και τὸ ἴσον*.
3. Ο φιλόσοφος δομεί εδώ τη σκέψη του γύρω από τις έννοιες της «μεσότητας» και των δύο «ακροτήτων». Αφού εντοπίσετε τις λέξεις ή φράσεις (ονοματικά και ρηματικά σύνολα) που αναφέρονται σε κάθε έννοια χωριστά, να διατυπώσετε με δικά σας λόγια τους ορισμούς που δίνει ο Αριστοτέλης.
4. Ποια κριτήρια χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης για να προσδιορίσει τα είδη της «μεσότητας» και ποιο είδος έχει άμεση σχέση με την ηθική αρετή; Να στηρίξετε την απάντησή σας στο κείμενο.
5. Τα πρώτα σπέρματα της θεωρίας της «μεσότητας», η οποία εδώ εκτίθεται αναλυτικά, εντοπίζονται σε προηγούμενη ενότητα (4η), όταν ο Αριστοτέλης αναπτύσσει τη σημασία της ηθικής πράξης για την απόκτηση της ηθικής αρετής. Αφού λάβετε υπόψη σας τον αναλυτικό προσδιορισμό της έννοιας, να γυρίσετε στην 4η ενότητα και να σχολιάσετε σ' ένα μικρό κείμενο τις μεσότητες και τις ακρότητες που αναφέρονται ή υπονοούνται εκεί. Στο τέλος να προσθέσετε και δικά σας παραδείγματα. Στο σχολιασμό σας να λάβετε υπόψη σας και όσα λέει ο φιλόσοφος σε άλλο σημείο: *ὁ δὲ τῷ θαρρεῖν ὑπερβάλλων περὶ τὰ φοβερὰ θρασὺς ... ὁ δὲ τῷ φοβεῖσθαι ὑπερβάλλων δειλός*⁵⁰ (HN 1115 b 33 - 40).
6. Ο Αριστοτέλης για να διασαφηνίσει τα είδη της «μεσότητας» παίρνει ένα παράδειγμα από το χώρο του αθλητισμού. Προσπαθήστε να κάνετε το ίδιο, χρησιμοποιώντας ένα ανάλογο παράδειγμα από τη μαθητική ζωή. Στο κείμενό σας να κρατήσετε αυτούσιους τους αριστοτελικούς όρους.

⁵⁰ «Εκείνος δε που σε περίπτωση φοβερών κινδύνων είναι θαρραλέος πάνω από το μέτρο είναι θρασύς ... Αυτός που κατέχεται από υπερβολικό φόβο είναι δειλός». (Μετάφραση: Β. Μοσκόβης).

7. Γνωρίζουμε ήδη από τα προηγούμενα ότι η ηθική αρετή είναι *ἕξις* κατά το γένος. α) Ποια καινούργια στοιχεία – πληροφορίες μας προσφέρει το κείμενο για να συμπληρώσουμε τον ορισμό της έννοιας; β) Ποια από αυτά τα στοιχεία μπορούν κατά τη γνώμη σας να στηρίξουν την άποψη που ο Αριστοτέλης θα υποστηρίξει αργότερα, ότι δηλαδή η ηθική αρετή είναι *μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἕξις*⁵¹ (HN 1144 b 27); Να δικαιολογήσετε την άποψή σας με χωρία του κειμένου.
8. Λαμβάνοντας υπόψη σας τις σκέψεις που ο Αριστοτέλης εκφράζει εδώ, τι θα συμβουλευάτε ένα δάσκαλο (ή γονιό) που στόχο έχει να «εθίσει» τους μαθητές του (ή τα παιδιά του) στην ηθική αρετή;
9. Ο Αριστοτέλης, όπως είδαμε ήδη (ενότητες 1, 2, 3) υποστήριξε ότι *οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται*. Να δείξετε με επιχειρήματα ότι όσα λέγονται σ' αυτήν την ενότητα υποστηρίζουν την παραπάνω βασική σκέψη του φιλοσόφου.
10. *Οὕτω δὴ πᾶς ἐπιστήμων ... ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς* υποστηρίζει ο Αριστοτέλης. Να δείξετε ότι απαραίτητη προϋπόθεση αυτού είναι η σωκρατική προτροπή *γνώθι σαυτόν* και γι' αυτό η κατάκτηση της ηθικής αρετής γίνεται δύσκολο και επίπονο έργο.
11. *Διαφερόντως γὰρ δὴ καὶ τόδε ἔχομεν ὥστε τολμᾶν τε οἱ αὐτοὶ μάλιστα καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν ἐκλογίζεσθαι· ὃ τοῖς ἄλλοις ἀμαθία μὲν θράσος, λογισμὸς δὲ ὄκνον φέρει. κράτιστοι δ' ἂν τὴν ψυχὴν δικαίως κριθεῖεν οἱ τὰ τε δεινὰ καὶ ἡδέα σαφέστατα γινώσκοντες καὶ διὰ ταῦτα μὴ ἀποτρεπόμενοι ἐκ τῶν κινδύνων* (Θουκ. II, 40, 3), υποστηρίζει ο Περικλής παρουσιάζοντας τις αρετές του Αθηναίου πολίτη στον *Ἐπιτάφιο*. Να συσχετίσετε αυτό το χωρίο με την άποψη του Αριστοτέλη *πᾶς ἐπιστήμων ... ἀλλὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς*. Στο συσχετισμό αυτό να λάβετε υπόψη σας επίσης την άποψη που συναντάμε στον πλατωνικό *Λάχη· Ταύτην (= τὴν ἀνδρείαν) ἔγωγε, ὦ Λάχης, τὴν τῶν*

⁵¹ Ο Αριστοτέλης αναφέρεται (α) στην ηθική αρετή ως «μεσότητα» *πρὸς ἡμᾶς*, που καθορίζεται δηλαδή με υποκειμενικά κριτήρια, (β) στον ειδήμονα (*ἐπιστήμων*) ο οποίος (γ) επιζητεί (*ζητεῖ*) και (δ) επιλέγει (*αἰρεῖται*) τη «μεσότητα». Αυτά στοιχειοθετούν μια λογική διεργασία, διαδικασία δηλαδή για την οποία απαιτεῖται ο ορθός λόγος.

δεινῶν καὶ θαρραλέων ἐπιστήμην καὶ ἐν πολέμῳ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις
ἅπασιν⁵² (Πλάτων, Λάχης, 194 e - 195 a).

⁵² «Τούτη λέγω, Λάχη (= ότι είναι η ανδρεία): η επιστήμη των δεινῶν και θαρραλέων πραγμάτων και στον πόλεμο και σε όλα τα άλλα». (Μετάφραση: Β. Τατάκης).

Λεξιλογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις

1. *τῷ ἀρχομένῳ - αἶρεῖται* : α) Ποια σημασία έχουν οι λέξεις στο κείμενο; β) Ποια άλλη σημασία των ρημάτων γνωρίζετε;
2. *γυμνάσια* : α) Να γράψετε την ετυμολογική προέλευση της λέξης και τη σημασία της στο κείμενο. β) Να δώσετε τις σημασίες της λέξης στη νέα ελληνική.
3. Να βρείτε στο κείμενο συνώνυμα των λέξεων : *κελεύω, ἤττον, προτιμῶ, ἐπαΐων, βιβρώσκω*.
4. *φεύγω* : Χρησιμοποιώντας το ρήμα να δώσετε στην αρχαία ελληνική α) τον πολιτικό όρο «οι εξόριστοι», β) τη σημασία του δικανικού όρου *φεύγω φόνου*⁵³.
5. Με ποιες λέξεις του κειμένου παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια οι λέξεις: *ἐπισταμένως, λειπτέον, πρόσληψις, συνοχή, ταυτότης*.
Α. Να χαρακτηρίσετε την ετυμολογική προέλευση των παρακάτω συνθέτων ως σωστή ή λανθασμένη σημειώνοντας ένα Χ στην αντίστοιχη στήλη.

	Σ	Λ
α) <i>ὑπερβολή</i> < <i>ὑπέρ</i> + <i>βούλομαι</i>	☐	☐
β) <i>ἀλείπτῃς</i> < <i>ἀ</i> (στερητ.) + <i>λείπω</i>	☐	☐
γ) <i>ἀναλογία</i> < <i>ἀνά</i> + <i>λέγω</i>	☐	☐
δ) <i>ἐπιστήμων</i> < <i>ἐπίσταμαι</i>	☐	☐
ε) <i>προστάζω</i> < <i>πρό</i> + <i>στάζω</i>	☐	☐

- Β. Να δώσετε τη σωστή ετυμολογική προέλευση των λανθασμένων περιπτώσεων.

⁵³ α) οἱ φεύγοντες, β) κατηγορούμαι για ανθρωποκτονία.

Ενότητα 8η

(B 6, 9 -10)

Όπως η τέχνη, έτσι και η ηθική αρετή στοχεύει στο μέσον

Προτεινόμενοι στόχοι

- να κατανοήσουν οι μαθητές πληρέστερα την έννοια της «μεσότητας» και να εκτιμήσουν την κεντρική θέση που κατέχει στην αριστοτελική φιλοσοφία,
- να συνειδητοποιήσουν τη στενή σχέση ηθικής αρετής και «μεσότητας».

Επισημάνσεις

Χρήσιμο είναι να επισημανθεί ότι οι όροι *επιστήμη* και *τέχνη* έχουν σχεδόν το ίδιο σημασιολογικό περιεχόμενο στην ενότητα. Επίσης ότι δεν έχουν καμία σχέση με τους ίδιους όρους, όταν χρησιμοποιούνται από τον Αριστοτέλη ως «διανοητικές αρετές» (HN, 1139b 20).

Να επιστήσουμε την προσοχή των μαθητών στη σχέση της ηθικής αρετής με την «τέχνη», τη «φύση», τα «πάθη» και τις «πράξεις».

Για να διασαφηνιστεί η σχέση της ηθικής αρετής, με τη φύση και την τέχνη, χρήσιμο είναι να αναφερθεί ότι : Η φύση είναι ανώτερη από την τέχνη, γιατί κάθε φυσική ύπαρξη τείνει προς την τελειότερη μορφή της, την ολοκλήρωσή της, ενώ κάθε έργο βάνουσης ή καλής τέχνης μένει αμετάβλητο και δεν τείνει πουθενά. Εξάλλου *ή τέχνη μιμείται την φύσιν* (Φυσικά II, 194 a 21). Ο Ασπάσιος, σχολιαστής του Αριστοτέλη, αναφέρει σχετικά με το χωρίο αυτό: *καὶ γὰρ ἡ φύσις ἀμείνων τῆς τέχνης, μιμείται γὰρ ἡ τέχνη τὴν φύσιν, ἢ δὲ ἀρετὴ ἔτι ἀμείνων, ἔστι γὰρ ἡ ἀρετὴ τελειότης φύσεως καὶ κατωρθωμένη φύσις.*

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Ο όρος *επιστήμη* στον Αριστοτέλη άλλοτε ισοδυναμεί με τον όρο *τέχνη*, ενώ άλλοτε χρησιμοποιείται με τη συνηθισμένη και σήμερα σημασία του (συστηματοποιημένη γνώση), οπότε και εντάσσεται από τον φιλόσοφο στις διανοητικές αρετές. Με ποιο περιεχόμενο χρησιμοποιείται ο όρος στην ενότητα; Ποιο είδος «μεσότητας» αντιστοιχεί σε κάθε σημασία του όρου⁵⁴;

⁵⁴ Θα πρέπει οι μαθητές να έχουν υπόψη τους τα σχόλια της ενότητας 7.

2. Ο Αριστοτέλης σε προηγούμενη ενότητα (6η) αναφέρθηκε στην αρετή του οφθαλμού, του ίππου κτλ., σε σχέση με την ολοκλήρωση του έργου που η φύση έχει αναθέσει σε κάθε ζώο ή πράγμα. Με βάση αυτές τις απόψεις και με τη βοήθεια των πληροφοριών που περιέχονται στο κείμενό σας, να δείξετε πότε μία τέχνη είναι «ενάρετη»⁵⁵.
3. Χρησιμοποιώντας όρους της αριστοτελικής φιλοσοφίας, να δώσετε τον ορισμό των άριστων έργων και να τον αιτιολογήσετε.
4. Να δώσετε με δικά σας λόγια τη σχέση της ηθικής αρετής με την τέχνη και τη φύση. Ποιο κριτήριο χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης ως βάση σ' αυτόν τον συσχετισμό; Να αιτιολογήσετε την υπεροχή της φύσης και της ηθικής αρετής απέναντι στην τέχνη⁵⁶.
5. Στην αριστοτελική (τυπική) Λογική έχουμε υποθετικούς συλλογισμούς των οποίων το συμπέρασμα εξάγεται από προκειμένες προτάσεις από τις οποίες η μία τουλάχιστον είναι υποθετική. α) Να επισημάνετε έναν τέτοιο συλλογισμό στο κείμενό σας και να τον καταγράψετε προτάσσοντας τις προκειμένες προτάσεις και καταλήγοντας στο συμπέρασμα. β) Νομίζετε ότι ένα τέτοιο είδος συλλογισμού ταιριάζει στο επιστημονικό ύφος⁵⁷;
6. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η ψυχή του ανθρώπου *ἀληθεύει*, ανακαλύπτει την αλήθεια, με τη βοήθεια των διανοητικών αρετών, όπως *ἡ φρόνησις, ἡ σοφία και ὁ νοῦς* (HN, 1139 b 15-20). Νομίζετε ότι όσα αναφέρονται στην ενότητα για τη «μεσότητα» μπορούν να ισχύουν για τις διανοητικές αρετές; Να αιτιολογήσετε τις απόψεις σας.
7. *πάθη*. Σε άλλο χωρίο ο φιλόσοφος διευκρινίζει: *Λέγω δὲ πάθη μὲν ἐπιθυμίαν ὀργὴν φόβον θάρσος φθόνον χαρὰν φιλίαν μῖσος πόθον ζῆλον ἔλεον, ὅλως οἷς ἔπεται ἡδονὴ ἢ λύπη* (HN, 1105 b 23-26). Λαμβάνοντας υπόψη σας αυτή τη διευκρίνιση και όσα εκτίθενται στις

⁵⁵ Το κριτήριο, όπως αναφέρεται στην 6η ενότητα, είναι: *αὐτό τε εὖ ἔχον ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ εὖ ἀποδίδωσιν.*

⁵⁶ Πρβλ. *ἡ τέχνη τέλειος, ἡνίκ' ἂν φύσις εἶναι δοκῆ* (Λογγίνος, *Περὶ ὕψους*, XXII, 2). Η απάντηση θα στηριχθεί και στο σχολικό βιβλίο, ερμηνευτικά σχόλια, σ. 171. Βλ. επίσης Κείμενα από τη βιβλιογραφία, σφ. 14.

⁵⁷ Η υπόθεση αποκλείει το δογματισμό, που δεν προσιδιάζει στον επιστημονικό λόγο. Η επιστήμη άλλωστε έχει συχνά ως αφετηρία υποθέσεις που επαληθεύονται ή διαψεύδονται.

ενότιες 5η και 8η, να δώσετε τα κοινά σημεία των ηθικών αρετών με τα πάθη και τις πράξεις.

8. Η «μεσότητα» αποτελεί κεντρική έννοια της αριστοτελικής φιλοσοφίας. Να αντιπαραβάλετε τις θέσεις που διατυπώνει ο Σταγειρίτης στην ενότητα με όσα εκθέτει για το ίδιο θέμα στα *Πολιτικά* και να δείξετε πώς καταλήγει ότι η «μεσότητα» είναι αναγκαία για την πολιτεία⁵⁸.
9. Καθώς η Αντιγόνη οδηγείται στην υπόγεια φυλακή της, στο τέταρτο επεισόδιο της ομώνυμης τραγωδίας του Σοφοκλή, απευθύνει τελευταίο χαιρετισμό στους συμπολίτες της (στ. 801-882), ψάλλοντας μαζί με τον Χορό ένα θρηνητικό τραγούδι (κομμός). Μέσα σ' αυτή την ατμόσφαιρα ο Κορυφαίος σε μια αποστροφή του προς την ηρωίδα λέει :

ΧΟ. *προβᾶσ' ἐπ' ἔσχατον θράσους*
ὑψηλὸν ἐς Δίκας βάθρον
πολὺ προσέπεσας, ὃ τέκνον (στ. 853-855).
(«Σκαρφάλωσες στην κορυφή του θράσους
και στον απρόσιτο της Δίκης θρόνο,
παιδί μου, παραπάτησες». Μετάφραση: Κ. Χ. Μύρης).

Να εντοπίσετε τα κοινά στοιχεία μεταξύ των απόψεων του Αριστοτέλη για τη «μεσότητα», την «έλλειψη» και την «υπερβολή», και της μομφής που επιρρίπτει ο Κορυφαίος στην κόρη του Οιδίποδα. Νομίζετε ότι ο Αριστοτέλης θα συμφωνούσε με την άποψη του Κορυφαίου του Χορού⁵⁹;

10. Η έννοια της «μεσότητας», κεντρική στην αριστοτελική φιλοσοφία, δεν είναι παρά επαναδιατύπωση μιας παλαιάς και μακράς παράδοσης περί

⁵⁸ Ο μαθητής με τη βοήθεια των στοιχείων της ενότητας θα δείξει πώς αξιοποιεί ο φιλόσοφος τα συμπεράσματα των *Ἠθικῶν* στα *Πολιτικά* (βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 7 και 8). Ο μαθητής θα χρειαστεί να θυμηθεί α) ότι ο άνθρωπος επιδιώκει το αγαθό (*εὐδαιμονία*) και β) τη στενή σχέση μεταξύ πολίτη - πόλης.

⁵⁹ Ο μαθητής μπορεί να υποστηρίξει όποια άποψη θέλει, αρκεί να την τεκμηριώνει με κάποια λογικά επιχειρήματα. Άλλωστε στόχος της ερώτησης δεν είναι να «μναντέψει» ο μαθητής την άποψη του Αριστοτέλη, αλλά να δούμε τον τρόπο σκέψης του μαθητή και τι έχει κατανοήσει μέχρι τώρα από τη σκέψη του φιλοσόφου. Η ερώτηση μπορεί να δοθεί και στην 9η ενότητα με το σχόλιο του σχολικού βιβλίου, σ. 174.

μέτρου στην αρχαία ελληνική σκέψη⁶⁰. Ο ίδιος ο Αριστοτέλης αναφέρει στα *Πολιτικά* του (1295 b 35-37) το στίχο του γνωμικού ποιητή Φωκυλίδη *πολλὰ μέσοισιν ἄριστα*. Στα κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας που έχετε διδαχθεί (π.χ. Ηρόδοτο, Ξενοφώντα, Θουκυδίδη, τραγικούς), έχετε συναντήσει συμπεριφορές, στάσεις, έργα στα οποία μπορούν να αποδοθούν οι έννοιες «μέσον» και «υπερβολή» ή «έλλειψη»;

Λεξιλογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις

1. ἄγουσα τὰ ἔργα: Να δώσετε τη σημασία των εκφράσεων:

- (α) ἄγω καὶ φέρω (+ ὄνομα πόλης ἢ χώρας)
- (β) ἄγω θεούς
- (γ) ἄγω τεῖχος
- (δ) ἡσυχίαν ἄγω
- (ε) ἐορτὴν ἄγω
- (στ) ἄγω ἐπὶ τοὺς δικαστάς
- (ζ) ἄγομαι γυναῖκα
- (η) ἄγε ἢ ἄγετε (δὴ) (+ υποτακτική ἢ προστακτική)
- (θ) ἄγω κακῶς / καλῶς / ὀρθῶς

2. Να μεταφέρετε στη νέα ελληνική τις φράσεις :

- (α) τὸ ἔργον ἐπιτελῶ
- (β) ὅθεν εἴωθας
- (γ) οὐκ ἀφελεῖν ἔστιν
- (δ) ἡ ἀρετὴ στοχαστικὴ ἐστὶ τοῦ μέσου

3. Α. Να επισημάνετε τις λέξεις του κειμένου που σημαίνουν στη νέα ελληνική: α) αυτόν που σκέπτεται βαθιά, που βρίσκεται σε περισυλλογή, β) διαλέγω.

Β. Ποια σημασία έχουν στο κείμενο οι ίδιες λέξεις;

⁶⁰ Βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 4. Επίσης το κείμενο του Ιπποκράτη (αρ. 6) για την επίδραση του μέσου (= ευκράτου) κλίματος στην ευφορία της γης και στο χαρακτήρα των κατοίκων.

4. Να σχηματίσετε ένα παράγωγο επίθετο για κάθε ρηματικό τύπο, χρησιμοποιώντας την παραγωγική κατάληξη που σας δίνεται, και να γράψετε τη σημασία του, όπως στο παράδειγμα :

νέμω -άς (-άδος) = νομάς, άδος (= ο νεμόμενος, αυτός που γυρίζει από τόπο σε τόπο για να βρει βοσκή).

προβλέπω -ιμος:

ἀφελείν -τικός:

φθειρούσης -τός:

σφζούσης -τήριος:

νοῦς + ἔχω -ής:

5. ἀκριβέστερα : Α. Να δώσετε τη σημασιολογική διαφορά

μεταξύ των επιθέτων: ακριβής -ακριβός

και των επιρρημάτων: ακριβώς -ακριβά

- Β. Να συνδέσετε τις λέξεις της στήλης Α με τις σημασιολογικά συγγενείς τους στη στήλη Β, γράφοντας μπροστά από τα γράμματα της στήλης Α τον ή τους αριθμούς της στήλης Β. (Κανένα στοιχείο της στήλης Β δεν περισσεύει).

A	B
(α) ακριβής	1. ακριβοπληρώνω
(β) ακριβός	2. ακριβοδίκαιος
	3. ακριβολόγος
	4. ακριβοθώρητος
	5. μονάκριβος
	6. ανακριβής
	7. ανεξακριβωτος

6. ἐπιτελώ: α) Να δώσετε ένα ομόρριζο επίρρημα της νέας ελληνικής.
β) Να εξηγήσετε τις σημασίες της λέξης *επιτελείο* στη νέα ελληνική.

Ενότητα 9η
(B 6, 10-13)

Σημαντικές διευκρινίσεις
για το περιεχόμενο της έννοιας μεσότητας

Προτεινόμενοι στόχοι

- να εμβαθύνουν οι μαθητές καλύτερα στο περιεχόμενο της έννοιας της *μεσότητας*, που (α) σχετίζεται με τα *πάθη* και τις *πράξεις*, και (β) εξαρτάται από τις συνθήκες του χρόνου, του σκοπού, του τρόπου κλπ.
- να οδηγηθούν στη διαπίστωση ότι η ηθική αρετή συνίσταται σ' αυτού του είδους τη *μεσότητα*.

Επισημάνσεις

Χρήσιμο είναι να θυμηθούν οι μαθητές το περιεχόμενο του όρου *πάθη* στην αριστοτελική φιλοσοφία⁶¹.

Σχολιάζοντας τις έννοιες του χρόνου, του σκοπού, του τρόπου κλπ., που συμπληρώνουν επιρρηματικά (*ὅτε, ἐφ' οἷς, ὡς ...*) τα διάφορα δει της ενότητας, καλό θα ήταν ίσως να αναφέρουμε τις αριστοτελικές *κατηγορίες*⁶² με τις οποίες διευκρινίζεται η *μεσότης* (θεωρείται π.χ. ότι είναι το αγαθό ως προς την κατηγορία του χρόνου κ.λπ.).

Το κείμενο προσφέρεται για να τονιστεί η αυστηρή οργάνωση της σκέψης και η μεθοδικότητα του Αριστοτέλη. Ενώ στην προηγούμενη ενότητα (8η) ο φιλόσοφος διατύπωσε τη σκέψη του υποθετικά (*εἰ δὴ πάντα ...*) και δυνητικά (*ἂν εἴη*), προχωρεί στη νέα ενότητα σε αναλυτική εξέταση και υποβολή της υπόθεσης σε λογικό έλεγχο, για να πάρει τελικά η αρχική υπόθεση τη μορφή συμπεράσματος διατυπωμένου σε οριστική έγκλιση (=πραγματικό, βεβαιότητα): *Μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετή ...*

⁶¹ HN, 1105 b 20 κ.ε. Βλ. ενότητα 8η και σχολικό βιβλίο, ερμηνευτικά σχόλια, σ. 172.

⁶² Βλ. Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 28 και 19 και Βιβλίο του Καθηγητή, σ. 70.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης διευκρινίζει τις σκέψεις που διατύπωσε πιο πάνω, κυρίως στην τελευταία περίοδο της προηγούμενης ενότητας: *λέγω δὲ τὴν ἠθικὴν αὕτη γὰρ ... καὶ τὸ μέσον.*
α) Ποιον τρόπο ανάλυσης χρησιμοποιεί ο φιλόσοφος για να δώσει τις διευκρινίσεις που θεωρεί αναγκαίες; (Προσέξτε τη λέξη με την οποία εισάγεται η ενότητα). β) Να αποδώσετε με δικά σας λόγια τις διευκρινίσεις αυτές.
2. Σε ποια πάθη αναφέρεται στην ενότητα ο Αριστοτέλης και ποιες γενικότερες συναισθηματικές καταστάσεις τα συνοδεύουν;
3. Όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα (7η), η μεσότητα που έχει σχέση με την ηθική αρετή ορίζεται με κριτήριο το υποκειμένο της (*πρὸς ἡμᾶς*). Ποια κριτήρια προσθέτει εδώ ο φιλόσοφος, ώστε να οριστεί πληρέστερα η έννοια της «μεσότητας»;
4. Να εντοπίσετε τα ΡΣ της ενότητας που αναφέρονται στις έννοιες της υπερβολής και της μεσότητας. Ποια από αυτά αναφέρονται στο έργο του υποκειμένου της ηθικής αρετής και ποια υποδηλώνουν την κοινωνική της διάσταση; Να διευκρινίσετε το β' μέρος της απάντησής σας με ένα παράδειγμα από την αρχαία ελληνική γραμματεία⁶³.
5. Α. Να συμπληρώσετε την πρόταση που λείπει, ώστε να ολοκληρωθούν οι συλλογισμοί⁶⁴:
 - (α) 1. *Τὸ δ' ὅτε δεῖ καὶ ἐφ' οἷς καὶ πρὸς οὓς καὶ οὗ ἔνεκα καὶ ὡς δεῖ, μέσον τε καὶ ἄριστον.*
 2. *ὅπερ (=τὸ ἄριστον) ἐστὶν τῆς ἀρετῆς.*
 3.
 - (β) 1. *Τὸ μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται.*
 2.
 3. *Μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἡ ἀρετή.*
- Β. Να εξηγήσετε με δικά σας λόγια το δεύτερο συλλογισμό.

⁶³ Τα ρηματικά σύνολα , π.χ. *ἔστι μᾶλλον, ἔστι ἥττον, ἀμφοτέρω οὐκ εὔ*, κτλ. (σχεδόν όλα τα ΡΣ της ενότητας) θα πρέπει να διακριθούν κατά κατηγορία (έλλειψη, υπερβολή, μεσότητα). Η κοινωνική διάσταση της ηθικής αρετής υποδηλώνεται στα *δεῖ, ψέγεται, ἐπαινεῖται* (βλ. Βιβλίο του Καθηγητή, σσ. 35-36), ενώ στο υποκειμένο της αναφέρονται τα *ἀμαρτάνεται και κατορθοῦται*.

⁶⁴ (α) *ἀρετὴ ἐστὶν τὸ δ' ὅτε δεῖ ... καὶ ὡς δεῖ.* (β) *Ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς.*

6. Στην προηγούμενη ενότητα παρατηρήσαμε ότι ο φιλόσοφος διατύπωσε τη σκέψη του υποθετικά (*εἰ δὴ πᾶσα ἐπιστήμη*) και δυνητικά (*ἢ δ' ἀρετὴ ... τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστική*). Στο τέλος της νέας ενότητας (9η) ο τρόπος παρουσίασης της ίδιας σκέψης αλλάζει: *Μεσότης τις ἄρα ἐστὶν ἢ ἀρετὴ, στοχαστικὴ γε οὕσα τοῦ μέσου*. Πώς εξηγείται η διαφορά στη διατύπωση και τι συμπεράσματα συνάγει κανείς από αυτό για το επιστημονικό ἦθος του Αριστοτέλη.
7. Ο Α. Lesky (σ. 782) γράφει για τα *Ἠθικά Νικομάχεια* ότι «είναι μια ανάλυση του ηθικού, όπως αυτό εμφανίζεται κάτω από τις διάφορες συνθήκες της πραγματικότητας», και προσθέτει «ο Αριστοτέλης, σε πολύ ανώτερο βαθμό από τον Πλάτωνα, λαμβάνει υπόψη του την επικαιρικότητα της ανθρώπινης συμπεριφοράς». Να δείξετε την αλήθεια αυτών των απόψεων με τη βοήθεια χωρίων της ενότητας.
8. Να δείξετε με τη βοήθεια χωρίων του κειμένου ότι η πράξη του *ψεύδεσθαι* μπορεί να είναι αρετή και το *πάθος* του *ἐλεῆσαι* είναι δυνατόν να είναι κακία⁶⁵.
9. Να συγκρίνετε τις απόψεις του Αριστοτέλη για τη «μεσότητα» (ενότητες 7, 8, 9) με τις θέσεις του Πλουτάρχου για την ίδια έννοια⁶⁶.

Λεξιλογικές -σημσιολογικές ερωτήσεις

1. Να εντοπίσετε στο κείμενο τα αντώνυμα των λέξεων: *φοβηθῆναι*, *λυπηθῆναι*, *ἦττον*, *ἔλλειψις*, *ἀμαρτάνεται*, *ἐπαινεῖται* και της φράσης *οὐκ εὖ*⁶⁷.
2. *κατορθοῦται* : Α. Να σημειώσετε ποια σημασία έχει το ρήμα στο κείμενο :
 1. επιτυγχάνεται
 2. αποτελεί κατόρθωμα
 3. είναι το ορθό
 Β. Να γράψετε τέσσερα ομόρριζα ουσιαστικά και επίθετα (απλά ή σύνθετα) στη νέα ελληνική.

⁶⁵ Η απάντηση πρέπει να στηριχτεί αυστηρά στο κείμενο, κυρίως στο γεγονός ότι οι συνθήκες καθορίζονται από την ηθική της πόλης *δεῖ*, *ψέγεται*, *ἐπαινεῖται*. Βλ. Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 9 και 13 και Βιβλίο του Καθηγητή, σσ. 35 -37.

⁶⁶ Βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 1 και 3.

⁶⁷ Στο *οὐκ εὖ* (σχήμα λιτότητας = «πολύ κακό») αντιστοιχεί ως αντώνυμο το *ἄριστα*.

3. α) Να επισημάνετε τις λέξεις του κειμένου που είναι ομόρριζες με την πρόθεση *ἀμφί*. β) Να δώσετε σύνθετα ρήματα, επίθετα και ουσιαστικά, στη νέα ελληνική, με πρώτο συνθετικό την πρόθεση *ἀμφί*. Ποια σημασία προσδίδει στο δεύτερο συνθετικό η παρουσία της πρόθεσης;
4. *φοβηθῆναι, ἐλεῆσαι*: α) Να γράψετε τα ομόρριζα ουσιαστικά που αποτελούν θεμελιώδεις όρους του αριστοτελικού ορισμού για την τραγωδία. β) Να δώσετε από ένα συνώνυμο και ένα αντώνυμο στον κάθε όρο⁶⁸.
5. *δεῖ*: Να δώσετε τη σημασία των φράσεων.
- (α) *πολλοῦ δέω (ἀπολογεῖσθαι)*
 (β) *μικροῦ δέω (εἶναι)*
 (γ) *δυοῖν δέοντα (τεσσαράκοντα)*
 (δ) *τὰ ἐνδὸς δεῖν (πεντήκοντα)*
 (ε) *ὀλίγου δεῖ*

⁶⁸ *ἔλεος* ≡ *οἶκτος, συμπάθεια*
 ≠ *ἀναλγησία, ἀσπλαγχνία*
φόβος ≡ *δεῖμα, δέος*
 ≠ *θάρος, τόλμη*

Ενότητα 10η

(B, 6)

Ορισμός της αρετής

Προτεινόμενοι στόχοι

- να κατανοήσουν οι μαθητές την πολυμορφία της κακίας σε αντίθεση με την «απλότητα» (άπλως) της αρετής, επομένως τη δυσκολία της επίτευξής της σε αντίθεση με την ευκολία της αποτυχίας.
- να εμβαθύνουν σε έννοιες βασικές για τον ορισμό της αρετής και τον προσδιορισμό της κοινωνικής της διάστασης (μεσότης πρὸς ἡμᾶς, λόγος, φρόνιμος) και ιδίως στην έννοια της προαιρέσεως.
- να κατανοήσουν πώς καταλήγει στον πληρέστερο ορισμό της αρετής, αφού συνδέσουν όλα τα στοιχεία της που γνωρίζουν σε ένα όλον⁶⁹.

Επισημάνσεις

Είναι χρήσιμο να προσέξουν οι μαθητές τα αντιθετικά ζεύγη των εννοιών (πολλαχώς-μοναχώς, κακῶν-ἀγαθοῦ, ἄπειρον-πεπερασμένον, ἀμαρτάνειν-κατορθοῦν), ώστε να κατανοήσουν τη συλλογιστική πορεία μέσα από την οποία ο Αριστοτέλης συμπεραίνει και πάλι ότι η αρετή είναι «μεσότητα».

Έχει ιδιαίτερη σημασία να κατανοηθεί η έννοια της προαιρέσεως⁷⁰ ως χαρακτηριστικό που ανήκει αποκλειστικά στον άνθρωπο. Μπορεί να συσχετιστεί με την άποψη που εκφράζει ο Πλάτων στην Πολιτεία (αἰτία ἐλομένου, θεὸς ἀναίτιος)⁷¹.

Καλό είναι να τονιστούν οι όροι ἀπλῶς, λόγῳ, φρόνιμος μέσω των οποίων υπογραμμίζεται ο αντικειμενικός χαρακτήρας της αρετής και δίνεται η συγκεκριμένη κοινωνική -ιστορική της διάσταση⁷².

⁶⁹ Ο τελευταίος στόχος αφορά τη συνολική θεώρηση του έργου και όχι μόνο την ενότητα. Βλ. ερωτήσεις συνολικής θεώρησης (*Ἠθικῶν Νικομαχείων*), αρ. 4.

⁷⁰ Βλ. Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 19.

⁷¹ Βλ. σχολικό βιβλίο, σ. 132.

⁷² Βλ. Κείμενα από τη βιβλιογραφία, αρ. 19 και 20.

Ερμηνευτικές ερωτήσεις

1. Να γράψετε σε δύο στήλες τα αντιθετικά ζεύγη των εννοιών που χαρακτηρίζουν το αγαθό/την ορθή πράξη και το κακό/την εσφαλμένη πράξη και να τα εξηγήσετε με δικά σας λόγια, χρησιμοποιώντας και παραδείγματα για καθεμία έννοια.
2. Να γράψετε τη συλλογιστική πορεία μέσα από την οποία ο Αριστοτέλης καταλήγει ότι η αρετή είναι μεσότης.
3. Ποιο είναι το νόημα του στίχου που παρεμβάλλει ο Αριστοτέλης και ποια σημασία έχει για την επιχειρηματολογία του;
4. Ποια σημασία έχει η προαίρεσις και ειδικά το γεγονός ότι η αρετή χαρακτηρίζεται ως *ἕξις προαιρετική*; Για να κατανοήσετε τη σημασία της σκεφθείτε αν θα μπορούσε να χαρακτηρίζεται από αντίθετες προς την προαίρεσιν έννοιες -γνωρίσματα⁷³.
5. Ποιο είναι το προσεχές γένος της αρετής και ποια η ειδοποιός της διαφορά όπως περιλαμβάνονται στον ορισμό της⁷⁴;
6. Να εξηγήσετε τι σημαίνει υποκειμενικός και αντικειμενικός χαρακτήρας της αρετής.
7. *καὶ εὐρίσκειν καὶ αἰρείσθαι*: Εξηγήστε με δικά σας λόγια τη φράση, αφού τη συνδέσετε με ανάλογες διατυπώσεις στην ενότητα 7.
8. *φρόνιμος, τοῦ δέοντος* : Το περιεχόμενο των εννοιών αυτών δεν είναι πάντοτε, οριστικά και εφάπαξ καθορισμένο. Να εξηγήσετε, σύμφωνα και με όσα συζητήσατε στην προηγούμενη ενότητα, ποιος ορίζει το περιεχόμενό τους και ποια είναι τα όρια του υποκειμενικού και του αντικειμενικού σ' αυτές τις έννοιες;
9. Γιατί, κατά τη γνώμη σας, οι Πυθαγόρειοι θεωρούσαν το κακό αδιαμόρφωτο και το καλό διαμορφωμένο;
10. Συμφωνείτε με τον Αριστοτέλη ότι το να κάνουμε λάθος μπορεί να γίνει με πολλούς τρόπους, ενώ το να κάνουμε το σωστό με ένα τρόπο⁷⁵;

⁷³ Βλ. Βιβλίο του Καθηγητή, σ. 74.

⁷⁴ Βλ. Βιβλίο του Καθηγητή, σ. 27.

⁷⁵ Πρβλ. τις παρομοιακές εκφράσεις : Ένας ο δρόμος του θεού και χίλιοι του διαβόλου - Ο διάβολος έχει πολλά ποδάρια κτλ. Βλ. Γ. Μ. Ιγνατιάδης, σ. 38 και Βιβλίο του Καθηγητή, σ. 65.

11. Τι εννοούμε όταν λέμε «υπερβολή» και «έλλειψη» στα πάθη και τις πράξεις και τι «μεσότητα»; Να αναφέρετε παραδείγματα⁷⁶.
12. Να συγκρίνετε τις απόψεις που διατυπώνει ο Αριστοτέλης για την αρετή στην ενότητα αυτή με τις αντιλήψεις του Πλουτάρχου⁷⁷.
13. Στην 6η ενότητα ο Αριστοτέλης αφού είχε προσδιορίσει το προσεχές γένος της αρετής προχώρησε στην ειδοποιό διαφορά της. Ποιες έννοιες διευκρίνισε από την 7η έως και την 9η ενότητα και ποια γνωρίσματα πρόσθεσε στην έννοια της αρετής; Να τα αποδώσετε με σύντομες προτάσεις και να τα συνδέσετε με τον ορισμό της αρετής στη 10η ενότητα.

Λεξιλογικές - σημασιολογικές ερωτήσεις

1. Να συμπληρώσετε τα αντώνυμα των παρακάτω λέξεων στην αρχαία ελληνική: *χαλεπόν, άποτυχεῖν, κακία, ύπερβολή, πολλαχώς, άπειρον*.
2. *προαίρεσις* : Χρησιμοποιώντας τη λέξη *προαίρεση* και παράγωγα ή ομόρριζά της, να γράψετε φράσεις στην νέα ελληνική και να δώσετε τη σημασία τους.
3. *φρόνιμος* : Να γράψετε όσες σημασίες της λέξης στην αρχαία και στη νέα γλώσσα γνωρίζετε.
4. *ράθυμος, ραδιουργία, ευπαθής, μεσόγειος, προορισμός, λιποψυχώ, αφορίζω, σχέση, εφεύρεση, έμπρακτος*: Με ποιες λέξεις του κειμένου έχουν ετυμολογική συγγένεια;
5. *είκαζον* : Να δώσετε τις σημασίες των φράσεων: α) *κατὰ τὸ εἶκος* και *ἀναγκαῖον*, β) *παρὰ τὸ εἶκος*, γ) *τὰ εἰκότα*, δ) *εἰκῆ* και *ὡς ἔτυχεν*.

⁷⁶ Βλ. Βιβλίο του Καθηγητή, σσ. 31, 65.

⁷⁷ Βλ. Παράλληλα κείμενα, αρ. 3.